

## उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि मौद्रिक स्थायित्व कायम गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक कटिवद्ध\*

१. आज २०६५ वैशाख १४ गते नेपाल राष्ट्र बैंक आफ्नो स्थापनाकालको ५२ वर्ष पार गरी ५३ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ । यस अवसरमा यस बैंकको कामकारवाहीमा सहयोग पुऱ्याउने समस्त महानुभावहरू तथा संघ-संस्थाहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।
२. नेपालको राजनैतिक इतिहासमा वि.सं. २०६४ साल युगान्तकारी रथ्यो । विगत ५७ वर्षसम्म प्रमुख राजनैतिक मुद्दाको रूपमा रहेको संविधानसभाको चुनाव २०६४ चैत्र २८ गते सम्पन्न भयो । संविधानसभाको चुनावले विगत लामो समयसम्म रहेको द्वन्द्वको स्थिति र राजनैतिक अस्थिरतालाई अन्त्य गर्ने देखिएको छ । सफलतापूर्वक सम्पन्न संविधानसभाको चुनावले नेपाली जनताको शान्तिप्रतिको चाहनालाई अभिव्यक्त गरेको छ भने विगत दुई वर्षदेखि कार्यान्वयनमा ल्याइएको शान्ति प्रक्रियालाई थप सुदृढ बनाएको छ ।
३. राजनैतिक स्थिरता र दीगो शान्ति उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि अपरिहार्य तत्वहरू हुन् । छिमेकी मुलुक चीनमा लामो समयसम्म उच्च आर्थिक वृद्धिको अवस्था रहेको छ । अर्को छिमेकी मुलुक भारतले पनि सन् १९९० पछि र खासगरी विगत ५/६ वर्षदेखि उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गरिरहेको छ । त्यसैगरी विगत चार/पाँच वर्षयता विश्व उत्पादनमा विस्तार आयो र न्यून आर्थिक वृद्धिदर रहेका अफ्रिकी मुलुक खासगरी सवसाहारन मुलुकहरूमा पनि लगातार उच्च आर्थिक वृद्धिदरको स्थिति रथ्यो । नेपालले विश्व तथा छिमेकी मुलुकहरूको उच्च आर्थिक वृद्धिबाट लाभ लिन भने सकेको छैन । हालै सम्पन्न संविधानसभाको चुनाव पश्चात् मुलुकमा दीगो शान्तिको सम्भावना बढेको छ र यसले उच्च आर्थिक वृद्धिको लागि मार्ग प्रशस्त गर्ने देखिएको छ ।
४. समावेशी राजनैतिक मुद्दाले आर्थिक समावेशीकरणको मुद्दालाई पनि उजागर गरेको छ । उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल नगरीकन आर्थिक समावेशीकरणलाई सफलतापूर्वक सम्बोधन गर्न सकिदैन । नेपाली अर्थतन्त्रको उच्च वृद्धिको लागि औद्योगिक तथा सेवा क्षेत्रको विस्तारका साथै पूर्वाधारको विकास र कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि अनिवार्य शर्तको रूपमा रहेका छन् ।
५. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा कृषि उत्पादन राम्रो रथ्यो । तर औद्योगिक उत्पादन वृद्धि ऋणात्मक रहने देखिएको छ । पर्यटन र संचार क्षेत्रमा विस्तार देखिएतापनि अन्य सेवा क्षेत्रको विस्तार अपेक्षित रूपमा रहन सकेको छैन । तसर्थ, अधिल्लो वर्षको तुलनामा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सुधार आउने देखिए पनि लक्षित आर्थिक वृद्धिदर हासिल हुने देखिदैन ।
६. कृषि उत्पादनमा सुधार देखिएतापनि यो वर्ष खाद्य समूहको मूल्य वृद्धि उच्च रहने देखिन्छ । खाद्य उत्पादनमा नेपाल पूर्णरूपले आत्मनिर्भर हुन सकेको छैन । विगत दुई वर्षमा खाद्य उत्पादन गर्ने प्रमुख देशहरूमा खडेरीको स्थिति उत्पन्न भएको र जैविक इन्धनका लागि कृषि उत्पादनको उपयोग बढेकाले विश्वस्तरमा नै अन्न र खाने तेलको मूल्यमा उच्च दरले वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी इन्धन र प्रमुख धानजन्य वस्तुहरूको मूल्य निरन्तर रूपमा बढेको स्थिति छ । यसको प्रभावस्वरूप नेपालको मूल्यमा पनि चापको स्थिति उत्पन्न भएको छ ।
७. अहिले मूल्यवृद्धिका अतिरिक्त हासोन्मुख वस्तु निर्यात अर्को चिन्ताको विषय रहेको छ । तयारी पोशाक, ऊनी गलैचा, पश्मिना, वनस्पति घ्यू र प्लाष्टिकजन्य जस्ता प्रमुख निर्यातजन्य वस्तुहरूको आन्तरिक उत्पादन र वाह्य निर्यात घट्ने प्रवृत्ति यथावत रहेको छ । प्रमुख व्यापारिक साभेदार मुलुक भारततर्फको निर्यात घट्ने प्रवृत्ति यथावत रहनु थप चिन्ताको विषय रहेको छ । भारतसँग रहँदै आएको उच्च व्यापार घाटाको पृष्ठभूमिमा घट्दो निर्यातको प्रवृत्तिले भारतीय रूपैयाँ (भा.रू.) को संचित व्यवस्थापन कार्य थप चुनौतीपूर्ण हुँदै गएको छ ।
८. वस्तु निर्यात घट्ने प्रवृत्तिलाई नीतिगत पहलमा रोक्न त्यति सरल छैन । नेपाली निर्यातजन्य वस्तुहरूको दीगो रूपमा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने प्रमुख उपाय भनेको उत्पादकत्व वृद्धि नै हो । यसका लागि पूर्वाधारको विकास र औद्योगिक वातावरणमा सुधार हुन आवश्यक छ ।
९. अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा इन्धनको मूल्य वृद्धिको तुलनामा नेपालमा सो अनुरूप समायोजन हुन नसकेकोले नेपाल आयल निगमको घाटामा विस्तार आउने प्रवृत्ति बढेको छ । तेलको आपूर्ति सहज तुल्याई राख्न बजेटबाट रकमको व्यवस्था गरिरहनु परेकोले बजेट घाटा पनि बढेको छ । मूल्यमा चाप, नेपाल आयल निगमको घाटामा विस्तार, बजेट घाटा वृद्धि र वस्तु निर्यात घट्ने प्रवृत्तिको कारण नेपालको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम राख्न चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

\* नेपाल राष्ट्र बैंकको ५३ औं वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा का.मु. गभर्नर श्री कृष्ण वहादुर मानन्धरले दिनुभएको वक्तव्यको पूर्ण विवरण ।

१०. यस पृष्ठभूमिमा एकातिर आर्थिक गतिविधिमा विस्तार ल्याउन लचिलो मौद्रिक नीतिको अडान कायम गर्न आवश्यक छ भने अर्कोतिर उच्च आर्थिक वृद्धिको लागि आवश्यक वातावरण बनाई राख्न मूल्य स्थिरता कायम गर्नु पनि त्यत्तिकै जरूरी छ । मूल्य वृद्धिले गरिब जनतामा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने र आर्थिक अनिश्चितताको वातावरण सिर्जना गर्ने भएकोले गरिबी न्यूनीकरण र उच्च आर्थिक वृद्धिका लागि समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व अपरिहार्य हुन्छ । उच्च मूल्य वृद्धिको मारबाट गरिब जनतालाई जोगाउन चुनौतीपूर्ण रहेको विद्यमान स्थितिमा राष्ट्र बैंक मौद्रिक स्थायित्व कायम गर्न कटिबद्ध रहेको कुरा व्यक्त गर्न चाहन्छु ।
११. बैंक तथा अन्य वित्तीय संस्थाप्रति निजी क्षेत्रको आकर्षण बढ्दो छ । विगत एक वर्षमा निजी क्षेत्रमा तीनवटा वाणिज्य बैंकहरू स्थापना भई सोको संख्या २३ पुगेको छ । विकास बैंकको संख्या २१ ले थप भई ५८ पुगेको छ । वित्त कम्पनीको संख्यामा ९ ले विस्तार भई ७९ पुगेको छ । बीमा कम्पनीको संख्या २२ पुगेको छ । यस अवधिमा थप ३ बीमा कम्पनीहरूले सैद्धान्तिक सहमति पाइसकेका छन् । वित्तीय संस्थाहरूको संख्या वृद्धिलाई सकारात्मक रूपमा लिनुपर्ने भए तापनि बढ्दो संख्याको कुशल व्यवस्थापन गर्न चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।
१२. बजार प्रक्रियाबाट बढ्दो वित्तीय संख्याको कुशल व्यवस्थापन होस् भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको चाहना छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एक आपसमा गाभिन सजिलो होस् र सो प्रक्रियाबाट वित्तीय क्षेत्रको सुदृढीकरण हुने प्रक्रियाको थालनी होस् भन्ने उद्देश्यले बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ मा यस बैंकको पहलमा संशोधन प्रस्ताव मन्त्रिपरिषदले स्वीकृत समेत गरिसकेको छ ।
१३. वाणिज्य बैंकहरूको कर्जा प्रवाह फलामजन्य तथा सिमेन्ट उद्योग, वनस्पति घ्यू र आवास निर्माण क्षेत्रमा बढेको छ । फलामजन्य उद्योग तथा वनस्पति घ्यूको कच्चा पदार्थको आयात वाप्य मुलुकबाट हुने गरेको छ । त्यसैगरी सिमेन्ट र किलन्करको आयात नेपालले भारतबाट गर्दैआएको छ । फलाम र सिमेन्टको मूल्य बढ्दै गएको तथा भारतद्वारा सिमेन्ट र किलन्कर निकासीमा रोक लगाएको अवस्था छ । त्यसैगरी, वनस्पति घ्यूको कच्चा पदार्थ आयातमा लाग्ने भन्सार दर भारतले शुन्य पारेकोले यस्ता उद्योगहरूमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने देखिन्छ । यो परिस्थितिमा यी क्षेत्रहरूमा बैंक कर्जा प्रवाहको परिमाणलाई दृष्टिगत गर्दा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व थप जोखिममा पर्ने देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले यी सबै घटनाक्रमलाई सुक्ष्मरूपले अध्ययन गरिरहेको र वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गर्न प्रयासरत रहेको छ ।
१४. यस बैंकले आफ्नो स्थापनाको वार्षिक समारोह कार्यक्रमलाई एक वर्षको अवधिभरमा सम्पन्न भएका कामकारवाहीलाई सार्वजनिक जानकारीका लागि प्रस्तुत गर्ने अवसरको रूपमा लिँदै आएको छ । यस अवसरमा विगत एक वर्षमा यस बैंकले सम्पन्न गरेका कामकारवाहीको विवरण विस्तृत रूपमा सार्वजनिक गर्नुभन्दा पहिले म मुलुकको समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थितिको चर्चा गर्न चाहन्छु ।

## समष्टिगत आर्थिक तथा वित्तीय स्थिति

### कुल गार्हस्थ्य उत्पादन

१५. नेपाल सरकार, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले सार्वजनिक गरेको कृषि उत्पादनसम्बन्धी तथ्याङ्कअनुसार आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा प्रमुख खाद्यान्न बालीहरूको उत्पादन सन्तोषजनक रहने देखिन्छ । विगत तीन वर्षदेखि लगातार ऋणात्मक रहँदै आएको प्रमुख खाद्यान्न बाली धानको उत्पादन मौसमी अनुकूलताको कारण चालू वर्षमा १६.८ प्रतिशतले वृद्धि हुने अनुमान छ भने मकै तथा कोदोको उत्पादन वृद्धिदर क्रमशः ३.२ प्रतिशत र २.२ प्रतिशत रहने अनुमान छ । साथै अन्य वर्षे तथा हिउँउदे कृषि उपजहरूको उत्पादन वृद्धिदर पनि सन्तोषप्रद रहने अनुमानका आधारमा चालू आर्थिक वर्षमा कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर ५.१ प्रतिशत सम्म रहने अपेक्षा गरिएको छ ।
१६. देशका कतिपय भागहरूमा सिर्जित असहज परिस्थिति, उर्जा आपूर्तिको क्षेत्रमा देखापरेको समस्या र निर्यातमा आएको गिरावटका कारण चालू आर्थिक वर्ष गैरकृषि क्षेत्रतर्फ भने अपेक्षित विस्तार हुन सक्ने देखिँदैन । खासगरी उत्पादनमूलक उद्योग समूहको वृद्धिदर ऋणात्मक रहने अनुमान छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो छ महिनाको अवधिमा औद्योगिक उत्पादन सूचकाङ्क ०.२ प्रतिशतले ऋणात्मक रहेको देखाएको छ । अधिल्लो वर्षको यसै अवधिमा औद्योगिक उत्पादन सूचकाङ्क २.१ प्रतिशतले बढेको थियो । वनस्पती घ्यू, तयारी पोशाक, ऊनी गलैँचा, प्लाष्टिकका सामान आदिको उत्पादन वृद्धि ऋणात्मक रहेको कारण समग्र औद्योगिक उत्पादन सूचकाङ्क ऋणात्मक रहेको हो । विद्युत, ग्याँस तथा पानी क्षेत्रको वृद्धिदर सामान्य रहने र निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित बैंक कर्जामा भएको विस्तारका कारण निर्माण क्षेत्र सन्तोषप्रद रहने अनुमान छ । तथापि समग्र उद्योग क्षेत्रको वृद्धिदर अधिल्लो वर्षको २.२ प्रतिशतको तुलनामा चालू आर्थिक वर्ष ०.४ प्रतिशतले मात्र बढ्ने अनुमान छ ।

१७. सेवा क्षेत्रतर्फ चालु आर्थिक वर्षमा थोक तथा खुद्रा व्यापार क्षेत्रको वृद्धिदर सन्तोषप्रद रहने र पर्यटक आगमनमा भएको उल्लेख्य विस्तारका कारण होटल तथा रेष्टुरेन्ट क्षेत्रको वृद्धिदर पनि सन्तोषजनक नै रहने देखिन्छ । नेपाल टेलिकम तथा निजी क्षेत्रका दूरसञ्चार सेवा प्रदायक संस्थाहरूको सेवामा भएको विस्तार, यातायातका साधनहरूको आयातमा भएको विस्तार आदिका कारण यातायात, भण्डारण तथा सञ्चार क्षेत्रको वृद्धिदर समेत सन्तोषजनक नै रहने अनुमान छ । त्यस्तै, थप बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू स्थापना भएका, वाणिज्य बैंकहरूले शाखा विस्तार गरेका, शहरी क्षेत्रमा घरजग्गाको कारोवारमा आएको विस्तार, सरकारी कर्मचारीहरूको तलब तथा भत्तामा गरिएको वृद्धि, शान्ति सुरक्षामा भएको क्रमिक सुधार आदि कारणहरूले वित्तीय मध्यस्थता; रियल स्टेट, घर भाडा तथा व्यावसायिक गतिविधि; सार्वजनिक प्रशासन र रक्षा; शिक्षा; स्वास्थ्य तथा सामाजिक कार्य र अन्य सामुदायिक, सामाजिक तथा व्यक्तिगत सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर सामान्य नै रहने अनुमान छ । फलस्वरूप आर्थिक वर्ष २०६४।६५ मा सेवा क्षेत्रको वृद्धिदर अघिल्लो वर्षको ४.१ प्रतिशतको हाराहारीमा रहन सक्ने अनुमान गरिएको छ ।
१८. आर्थिक वर्ष २०६४।६५ को पहिलो आठ महिनाको अवधिमा हवाई मार्गबाट नेपाल भ्रमण गर्ने पर्यटकको संख्या १८.० प्रतिशतले वृद्धि भई २ लाख ५६ हजार २९९ पुगेको छ । गत वर्षको सोही अवधिमा यस्तो संख्या ५.५ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको थियो । हवाई मार्गबाट नेपाल भ्रमण गर्ने कुल पर्यटकहरू मध्ये चालु आर्थिक वर्षमा तेस्रो मुलुकतर्फको पर्यटक आगमन संख्यामा २९.२ प्रतिशतको उल्लेख्य दरले वृद्धि भएको छ भने भारतीय पर्यटकहरूको आगमनमा भने ११.० प्रतिशतले घटेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिमा तेस्रो मुलुकतर्फको पर्यटक आगमन १०.९ प्रतिशतले मात्र बढेको थियो भने भारतीय पर्यटक आगमन ६.३ प्रतिशतले घटेको थियो । पर्यटक आगमन संख्या बढ्न गएको कारण पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मुद्रा चालु आर्थिक वर्षको पहिलो सात महिनासम्ममा ७२ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ९ अर्ब १६ करोड पुगेको छ । अघिल्लो आर्थिक वर्षको यसै अवधिमा पर्यटन क्षेत्रबाट आर्जित विदेशी मुद्रा ५.६ प्रतिशतले घटेको थियो ।
१९. देशमा शान्ति सुरक्षाको स्थितिमा आएको क्रमिक सुधारको फलस्वरूप थप विदेशी हवाई सेवा कम्पनीहरूले नेपालमा हवाई सेवा शुरू गरेका र पहिलेदेखि नै सञ्चालनमा रहेका कतिपय विमान कम्पनीहरूले आफ्नो उडान आवृत्ति समेत वृद्धि गरेका छन् । यसबाट आगामी दिनहरूमा नेपाल आउने पर्यटकहरूको संख्यामा थप विस्तार हुने विश्वास लिइएको छ ।
२०. माग पक्षबाट आर्थिक गतिविधिको विश्लेषण गर्दा विप्रेषण आप्रवाहमा भएको क्रमिक वृद्धि, संविधान सभाको निर्वाचनका कारण मुलुकभर सर्वसाधारणको आवात जावतमा भएको विस्तार र त्यसबाट सिर्जित थप माग, सरकारी खर्चमा भएको वृद्धि, बैकिङ्ग क्षेत्रबाट उपभोग कर्जामा भएको विस्तार, पर्यटन क्षेत्रबाट बढेको बाह्य माग आदि कारणले कुल गार्हस्थ्य खर्च (Domestic Absorption) मा सकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।
२१. नेपाल एक सानो र खुला अर्थतन्त्र भएकोले विश्व आर्थिक घटनाक्रमबाट अछुतो रहन सक्दैन । विश्व आर्थिक परिदृश्यलाई विश्लेषण गर्दा विकसित मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर न्यून रहने तथा संयुक्त राज्य अमेरिका आर्थिक मन्दि को चपेटामा पर्ने आशंका हुन थालेको छ । उदीयमान मुलुकहरू र तेल निर्यात गर्ने राष्ट्रहरूको आर्थिक वृद्धि उच्च रहने देखिन्छ । यसैबीच अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २००८ अप्रिलमा प्रकाशित विश्व आर्थिक परिदृश्यअनुसार विश्वको आर्थिक वृद्धिदर सन् २००८ मा ३.७ प्रतिशत रहने संशोधित प्रक्षेपण गरेको छ । सन् २००७ मा विश्व आर्थिक वृद्धि ४.९ प्रतिशत रहेको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकामा कमसल घर कर्जाका कारण उत्पन्न वित्तीय संकट तथा यसको प्रभाव व्यापार तथा वित्तीय क्षेत्रको माध्यमबाट विश्वका अन्य विकसित मुलुकहरूमा पर्न जाने भएबाट विश्व अर्थतन्त्रको विस्तारमा कमी आउने कोषको अनुमान रहेको छ । उदीयमान एवं विकासोन्मुख मुलुकहरूको हकमा उपरोक्त वित्तीय संकटको प्रभाव न्यून रहने तथा भारत र चीनको उच्च आर्थिक वृद्धिका कारण यस क्षेत्रको आर्थिक विस्तार सुदृढ रहने अनुमान छ । छिमेकी मुलुकहरू भारत र चीनको आर्थिक वृद्धिदर सन् २००७ मा क्रमशः ९.२ प्रतिशत तथा ११.४ प्रतिशत रहेकोमा सन् २००८ मा भारतले ७.९ प्रतिशतको र चीनले ९.३ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने प्रक्षेपण कोषको रहेको छ ।
२२. विश्व अर्थतन्त्रको विस्तारमा कमी आउने प्रक्षेपण रहेको सन्दर्भमा सोको प्रभाव प्रत्यक्षतः नेपाली अर्थतन्त्रमा नपरे तापनि नेपाली वस्तु तथा सेवाको बाह्य मागमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने सम्भावनालाई भने नकार्न सकिदैन । खासगरी वस्तु निर्याततर्फ तयारी पोशाक, गलैँचा, पश्मिना तथा हस्तकलाका सामानहरूको निर्यात प्रवर्द्धन चुनौतीपूर्ण रहने देखिन्छ । तथापि विप्रेषण आयतर्फ विचार गर्दा नेपाली कामदारहरू मुलतः खाडी क्षेत्र, मलेशिया तथा दक्षिण कोरिया आदिमा कार्यरत रहेका हुँदा विप्रेषण आय भने प्रभावित हुने देखिदैन ।

## मूल्य स्थिति

२३. २०६४ फागुन महिनामा समग्र वार्षिक विन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.२ प्रतिशत रहेको छ । २०६३ फागुनमा उक्त मुद्रास्फीति ६.२ प्रतिशत रहेको थियो । चामल एवं चामलजन्य पदार्थ र तेल तथा घ्यूको मूल्यमा भएको उच्च वृद्धिका कारण समीक्षा अवधिमा समग्र मूल्य स्थितिमा चाप पर्न गएको हो ।
२४. समूहगतरूपमा, खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको मूल्य सूचकाङ्क २०६३ फागुनमा ९.२ प्रतिशतले बढेकोमा २०६४ फागुनमा ९.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यस समूहअन्तर्गत मुख्यरूपमा तेल तथा घ्यू उपसमूहको सूचकाङ्क २७.३ प्रतिशतले, अन्न तथा अन्नजन्य पदार्थको १४.९ प्रतिशतले, दलहनको १३.७ प्रतिशतले र रेफ्टुरेन्टको खानाको ७.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । चिनी तथा चिनीजन्य वस्तुको सूचकाङ्क मात्र ८.४ प्रतिशतले घटेको छ ।
२५. यसैगरी गैरखाद्यवस्तु तथा सेवा समूहको सूचकाङ्क २०६४ फागुनमा ४.९ प्रतिशतले बढेको छ । २०६३ फागुनमा उक्त सूचकाङ्क ३.२ प्रतिशतले बढेको थियो । यस समूहअन्तर्गतका उप-समूहहरूमध्ये मुख्य रूपमा सुर्ति तथा सुर्तिजन्य वस्तुको सूचकाङ्क ८.३ प्रतिशतले, ईन्धन, बिजुली तथा पानीको ६.९ प्रतिशतले, औषधि तथा व्यक्तिगत हेरचाहको ५.८ प्रतिशतले तथा शिक्षा तथा मनोरञ्जन उप-समूहको सूचकाङ्क ५.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
२६. केही खाद्यजन्य वस्तुहरूको मूल्य समीक्षा अवधिमा उल्लेखनीय रूपमा बढेको छ । उदाहरणको लागि मन्सुली चामलको मूल्य समीक्षा अवधिमा १९.३ प्रतिशतले बढेको छ भने गहुँको पिठो १७.३ प्रतिशतले बढेको छ । त्यस्तै, खानेतेल ३५.८ प्रतिशतले, भटमासको तेल ७३.५ प्रतिशतले र वनस्पति घ्यू ४८.१ प्रतिशतले बढेको छ । निर्माण सामग्रीमध्ये फलामको डण्डीको मूल्य समीक्षा अवधिमा २६.२ प्रतिशतले बढेको छ ।
२७. वार्षिक विन्दुगत आधारमा २०६४ फागुनमा राष्ट्रिय तलव तथा ज्यालादर सूचकाङ्क ९.० प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा उक्त सूचकाङ्क १०.१ प्रतिशतले बढेको थियो । २०६४ साउन महिनादेखि सरकारी कर्मचारी लगायत सुरक्षाकर्मी, संस्थानका कर्मचारी, शिक्षक आदिको तलबमा सरदर १७.० प्रतिशतले वृद्धि भएकोले समीक्षा अवधिमा तलव सूचकाङ्कमा चाप पर्न गई १०.९ प्रतिशतको वृद्धि देखिएको छ । तर ज्यालादर सूचकाङ्कमा कम चाप पर्न गएका कारण समीक्षा अवधिमा समग्र राष्ट्रिय तलव तथा ज्यालादर सूचकाङ्कमा कम दरको वृद्धि देखिएको हो । अघिल्लो वर्ष ११.४ प्रतिशतले बढेको ज्यालादर सूचकाङ्क समीक्षा अवधिमा ८.४ प्रतिशतले मात्र बढेको छ ।

### सरकारी वित्त

२८. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो नौ महिनासम्मको नगद प्रवाहमा आधारित तथ्याङ्कका आधारमा विश्लेषण गर्दा नेपाल सरकारको कुल बजेट घाटा रू. ५ अर्ब २९ करोड रहेको छ । अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा सरकारको कुल बजेट रू. ४ अर्ब २ करोडले बचतमा रहेको थियो । सरकारी खर्चको वृद्धि उच्च रहेकाले समीक्षा अवधिमा सरकारी बजेट घाटामा रहेको हो ।
२९. चालु आर्थिक वर्षको चैत महिनासम्ममा कुल सरकारी खर्च ३१.५ प्रतिशतले वृद्धि भई रू. ९० अर्ब ३२ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा सरकारी खर्च १३.३ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको थियो । सरकारी खर्चका तीन शीर्षकहरू चालु खर्च, पूँजीगत खर्च र साँवा भुक्तानी खर्चमा उल्लेखनीय वृद्धि भएकोले अघिल्लो वर्षको तुलनामा समीक्षा अवधिमा कुल सरकारी खर्चको वृद्धिदरमा विस्तार आएको हो ।
३०. गत आर्थिक वर्षको यसै अवधिमा १२.७ प्रतिशतले बढेको चालु खर्च समीक्षा अवधिमा २१.४ प्रतिशतले वृद्धि भई ५७ अर्ब ९७ करोड पुगेको छ । राहत खर्च, सरकारी कर्मचारीको तलव एवं शान्ति व्यवस्थापन सम्बन्धि खर्च वृद्धि र संविधान सभाको निर्वाचन खर्च लगायत अन्य सरकारी प्रशासनिक खर्चमा भएको वृद्धिका कारण समीक्षा अवधिमा चालु खर्चको वृद्धिदर उच्च रहन गएको हो ।
३१. समीक्षा अवधिमा पूँजीगत खर्च गत वर्षको यसै अवधिको २५.० प्रतिशतको तुलनामा ६९.० प्रतिशतको उच्च दरले वृद्धि भई रू. १९ अर्ब ७२ करोड पुगेको छ । पूँजीगत खर्चको वृद्धिदर उच्च रहनुको कारणहरूमा नेपाल आयल निगमलाई रू. ३ अर्ब ५० करोड भुक्तानी, कृषि विकास बैंक मा रू. १ अर्ब ७५ करोड शेयर लगानी र नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई रू. ५२ करोड शेयर लगानी गरी सार्वजनिक संस्थानहरूमा रू. ६ अर्ब ७० करोड लगानी भएको, गरिवी निवारण कोषलाई रू. १ अर्ब २० करोड भुक्तानी भएको, स्थानीय समुदायको सहभागितामा ग्रामीण पूर्वाधार निर्माण (जस्तै ट्रान्समिसन लाइन विस्तार, स्थानीय स्तरमा साना जलविद्युत आयोजना विस्तार, वैकल्पिक उर्जा विकास) मा गरिएको सरकारी लगानी रहेका छन् ।
३२. समीक्षा अवधिमा सरकारी राजस्व २५.१ प्रतिशतले वृद्धि भई रू. ७० अर्ब ८५ करोड पुगेको छ । गत वर्ष राजस्व २२.२ प्रतिशतले बढेको थियो । भन्सार प्रशासनमा गरिएको सुधार, उच्च भन्सार तथा अन्तःशुल्क लागने

सवारी साधनको आयातमा भएको उल्लेख्य वृद्धि, मूल्य अभिवृद्धि करको क्षेत्रमा भएको प्रशासनिक सुधारहरू, केही संस्थानहरू र निजी संस्थानहरूको आयमा भएको वृद्धिबाट बढेको आयकर राजस्व, नेपाल राष्ट्र बैंक लगायत केही सरकारी संस्थानहरूबाट सरकारलाई प्राप्त लाभांशको कारण गैर कर राजस्वमा भएको वृद्धि लगायतका कारणहरूले राजस्व परिचालनमा वृद्धि भएको हो ।

३३. समीक्षा अवधिमा वैदेशिक नगद अनुदान १.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रू. ११ अर्ब ६१ करोड प्राप्त भएको छ । अधिल्लो वर्ष यसै अवधिमा सो शीर्षकमा रू. ११ अर्ब ३६ करोड प्राप्त भएको थियो ।
३४. बजेट घाटा पूर्ति गर्ने क्रममा चालू आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तसम्ममा सरकारले रू.१३ अर्ब ३२ करोड आन्तरिक ऋण उठाइसकेको छ । यस आर्थिक वर्षका लागि बजेटमा व्यवस्था भएको आन्तरिक ऋण रू.२० अर्ब ५० करोड मध्ये रू. ७ अर्ब १८ करोड आन्तरिक ऋण उठाउन बाँकी छ ।

### वैदेशिक व्यापार तथा शोधनान्तर स्थिति

३५. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो सात महिनामा कुल निर्यात ३.० प्रतिशतले ह्रास भई रू ३४ अर्ब ६० करोडमा सीमित रहेको छ । अधिल्लो वर्षको पहिलो सात महिनामा पनि कुल निर्यात ३.० प्रतिशतले नै ह्रास भएको थियो । अधिल्लो वर्ष ४.६ प्रतिशतले ह्रास भएको भारततर्फको निर्यात समीक्षा अवधिमा थप ५.५ प्रतिशतले ह्रास भई रू २३ अर्ब ३५ करोडमा सीमित भएको छ । अन्य मुलुकतर्फको निर्यात भने अधिल्लो वर्ष ०.७ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा समीक्षा अवधिमा २.५ प्रतिशतले बढी रू ११ अर्ब २५ करोड पुगेको छ । समीक्षा अवधिमा भारततर्फ मुख्यतया वनस्पति घ्यू, रसायन, कपडा, टुथपेष्ट तथा तारको निर्यातमा कमी आउनाले त्यसतर्फको निर्यात घटेको हो । अन्य मुलुकतर्फ दाल, जडिबुटी, विरूवा, हस्तनिर्मित नेपाली कागज, स्टेशनरी तथा सेरामिक वस्तुहरूका निर्यात बढेको छ ।
३६. चालू आर्थिक वर्षको प्रथम सात महिनामा कुल आयात ११.९ प्रतिशतले बढी रू. ११४ अर्ब ९८ करोड पुगेको छ । अधिल्लो वर्षको सोही अवधिमा कुल आयात १.६ प्रतिशत मात्रले वृद्धि भएको थियो । समीक्षा अवधिमा भारतबाट भएको आयात १४.६ प्रतिशतले बढी रू. ७३ अर्ब ७९ करोड पुगेको छ भने अन्य मुलुकबाट भएको आयात ७.३ प्रतिशतले बढी रू. ४१ अर्ब १९ करोड पुगेको छ । अधिल्लो वर्ष भारतबाट भएको आयात ५.१ प्रतिशतले बढे पनि अन्य मुलुकबाट भएको आयात ३.७ प्रतिशतले घटेको थियो । समीक्षा अवधिमा भारतबाट मुख्यतया एम.एस. विलेट, सवारी साधन तथा पाटपुर्जा, हट रोल्ड शीट इन्क्वाइल, अन्य मेशिनरी तथा पूर्जा र विद्युतीय सामाग्री एवं अन्य मुलुकबाट विशेषगरी सुन, सवारीसाधन तथा पार्टपुर्जा, दूरसंचारका सामाग्री, विद्युतीय सामाग्री एवं अन्य मेशिनरी तथा पार्टपुर्जाको आयातमा उल्लेख्य वृद्धि आएको छ ।
३७. यस प्रकार समीक्षा अवधिमा कुल व्यापार घाटा १९.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रू ८० अर्ब ३८ करोड पुगेको छ भने निर्यात/आयात अनुपात अधिल्लो वर्षको ३४.७ प्रतिशतबाट ३०.१ प्रतिशतमा भरेको छ । कुल व्यापारमा भारतको अंश अधिल्लो वर्षको ६४.३ प्रतिशतबाट वृद्धि भई समीक्षा अवधिमा ६४.९ प्रतिशत पुगेको छ भने अन्य मुलुकतर्फको अंश अधिल्लो वर्षको ३५.७ प्रतिशतबाट ३५.१ प्रतिशतमा भरेको छ ।
३८. शोधनान्तर स्थितितर्फ चालू आर्थिक वर्षको प्रथम सात महिनामा चालू खातामा रू ३ अर्ब ६० करोडको बचत भएको छ । अधिल्लो वर्षको सोही अवधिमा चालू खातामा रू. ६ अर्ब १ करोड बचत भएको थियो । वस्तु व्यापार एवं सेवा व्यापारमा उच्च घाटा भएतापनि विप्रेषण आप्रवाहमा उत्साहजनक वृद्धि आएको कारण समीक्षा अवधिमा चालू खाता बचतमा रहेको हो । वित्तीय खाता अन्तर्गत, समीक्षा अवधिमा रू. ३ अर्ब २५ करोड बराबर सरकारी ऋण प्राप्त भएको छ भने रू. ३ अर्ब ७४ करोड साँवा भुक्तानी भएको छ । फलस्वरूप, खुद वैदेशिक ऋण आप्रवाह ऋणात्मक रहेको छ । चालू आर्थिक वर्षको प्रथम सात महिनामा रू २७ करोडको शोधनान्तर बचत भएको छ । अधिल्लो वर्षको यसै अवधिमा रू ६ अर्ब ४३ करोडको शोधनान्तर बचत भएको थियो ।
३९. विदेशी विनिमय संचितितर्फ २०६४ असार मसान्तको तुलनामा २०६४ माघ मसान्तमा बैंकिङ्ग क्षेत्रसँग रहेको कुल विदेशी विनिमय संचिति १.२ प्रतिशतले वृद्धि भई रू १६७ अर्ब ६ करोड पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ को माघ मसान्तमा यस्तो संचिति ३.४ प्रतिशतले बढेको थियो । अमेरिकी डलरमा भने २०६४ असारदेखि माघ मसान्तसम्ममा कुल संचिति ३.६ प्रतिशतले बढी अमेरिकी डलर २ अर्ब ६४ करोड पुगेको छ । अधिल्लो वर्षको सोही अवधिमा कुल संचिति अमेरिकी डलरमा गणना गर्दा ९.० प्रतिशतले बढेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो सात महिनाको आयातलाई आधार मान्दा विदेशी विनिमय संचितिको विद्यमान स्तर १०.२ महिनाको वस्तु आयात र ८.१ महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न पर्याप्त रहेको छ ।

### मौद्रिक स्थिति

४०. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो सात महिनामा विस्तृत मुद्रा प्रदाय १०.८ प्रतिशतले विस्तार भएको छ। अधिल्लो वर्ष विस्तृत मुद्रा प्रदाय ९.४ प्रतिशतले बढेको थियो। निजी क्षेत्रतर्फ बैंक कर्जामा उल्लेख्य विस्तार आएकोले मौद्रिक विस्तार भएको हो। त्यस्तै, आवधिक निक्षेपको वृद्धि अधिल्लो वर्ष १०.६ प्रतिशत रहेकोमा समीक्षा अवधिमा १२.९ प्रतिशत रहेको छ। निजी क्षेत्रको विप्रेषण आप्रवाह वृद्धि उच्च रहेकाले आवधिक निक्षेप बढेको हो।
४१. मुद्रा प्रदायको स्रोतहरूलाई हेर्दा समीक्षा अवधिमा खुद वैदेशिक सम्पत्ति (विदेशी विनिमय मूल्याङ्कन नाफा नोक्सान समायोजित) रू. २७ करोडले मात्र बढेको छ। अधिल्लो आर्थिक वर्षको यसै अवधिमा उक्त सम्पत्ति रू ६ अर्ब ४३ करोड अर्थात् ४.६ प्रतिशतले बढेको थियो। अधिल्लो वर्षको तुलनामा समीक्षा अवधिमा निर्यात घट्नुको साथै आयात उच्च दरले बढेको, नेपाल आयल निगमले भारतीय आयल निगमलाई उच्च भुक्तानी गरेको र खुद वैदेशिक सहयोग परिचालन न्यून रहेकोले खुद वैदेशिक सम्पत्ति सिमान्त दरले मात्र बढेको हो।
४२. समीक्षा अवधिमा आन्तरिक कर्जा १२.६ प्रतिशतले बढेको छ। अधिल्लो वर्ष आन्तरिक कर्जा २.३ प्रतिशतले बढेको थियो। निजी क्षेत्रतर्फको कर्जा प्रवाह बढ्नुको अतिरिक्त विकास बैंक र वित्त कम्पनी जस्ता वित्तीय संस्थाहरूमाथि वाणिज्य बैंकहरूको दावी बढेकोले कुल आन्तरिक कर्जामा उल्लेख्य विस्तार आएको हो।
४३. अधिल्लो वर्ष निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जा ९.४ प्रतिशतले बढेकोमा समीक्षा अवधिमा १६.३ प्रतिशतले बढेको छ। समीक्षा अवधिमा फलाम तथा स्टील उत्पादन, आवासिय घर निर्माण, थोक तथा आयात व्यापार, घर जग्गा कारोवार, सवारी साधन, शेयरको धितोमा गरिने कर्जा प्रवाह र ट्रष्ट रिसिप्टतर्फ बैंक कर्जा बढेको छ। समीक्षा अवधिमा बैकिङ्ग प्रणालीको कर्जा/निक्षेप अनुपात ८८ प्रतिशत रहेको छ जुन गत वर्षको यसै अवधिको ८१.५ प्रतिशत भन्दा उच्च छ।
४४. समीक्षा अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूबाट प्रवाहित रू. ४६ अर्ब ३९ करोड कर्जामध्ये उत्पादनमुलुकतर्फ रू. १२ अर्ब १४ करोड ( २६.२ प्रतिशत) गएको छ। उत्पादनमुलुक क्षेत्रमध्ये सबैभन्दा बढी फलाम तथा स्टील प्रशोधन उद्योगतर्फ रू.३ अर्ब ८७ करोड कर्जा प्रवाह भएको छ। निर्माण क्षेत्रतर्फ रू. ६ अर्ब ७१ करोड ( १४.५ प्रतिशत) कर्जा प्रवाह भएको छ। यसमध्ये सबैभन्दा बढी रू. ५ अर्ब २९ करोड आवासिय निर्माणमा प्रवाह भएको छ। थोक तथा खुद्रा व्यापारमा प्रवाह भएको कर्जा रू. ६ अर्ब २७ करोड ( १३.५ प्रतिशत) रहेको छ। घर जग्गा कारोवारमा रू. ४ अर्ब ७ करोड ( ८.८ प्रतिशत ) कर्जा प्रवाह भएको छ भने सवारी साधनको धितोमा रू. ३ अर्ब ७६ करोड ( ८.१ प्रतिशत) कर्जा गएको छ।

### वित्तीय क्षेत्रको विस्तार

४५. विगत एक वर्षमा देशको वित्तीय क्षेत्र थप सघन र प्रगाढ भएको छ। विगत एक वर्षमा थप ३ वाणिज्य बैंक, २१ विकास बैंक, ९ वित्त कम्पनी र १ लघुवित्त विकास बैंक स्थापना भएका छन्। फलस्वरूप, २०६४ चैतमा वाणिज्य बैंकहरूको संख्या २३, विकास बैंकको ५८, वित्त कम्पनीको, ७९ र लघु वित्त विकास बैंकको १२ पुगेको छ। यस अवधिमा वाणिज्य बैंकहरूका थप २८ शाखा स्थापना भई २०६४ चैत मसान्तसम्म कुल शाखा संख्या ५७४ पुगेको छ। शाखा विस्तारको यो क्रम संगै प्रति बैंक शाखाबाट औसत ४७ हजार जनसंख्यालाई सेवा पुगेको छ। दुई वर्ष अगाडि यस्तो जनसंख्या ५८ हजार रहेको थियो।
४६. २०६३ चैत मसान्तमा वाणिज्य बैंकहरूसंग रहेको रू. ३२० अर्ब निक्षेपलाई आधार मान्दा प्रतिव्यक्ति निक्षेप रू. १२ हजार रहेकोमा २०६४ माघमसान्तमा वाणिज्य बैंकहरूको निक्षेप रू. ३७१ अर्ब पुगी प्रतिव्यक्ति औसत निक्षेप रू. १४ हजार पुगेको छ। यसैगरी वाणिज्य बैंकहरूको कुल कर्जा प्रवाह २०६३ चैत मसान्तमा रू. २८८ अर्ब रही प्रतिव्यक्ति औसत कर्जा रू. ११ हजार रहेकोमा २०६४ माघ मसान्तमा कुल कर्जा प्रवाह रू. ३२६ अर्ब पुगी प्रतिव्यक्ति औसत कर्जा प्रवाह रू.१२ हजार भएको छ। वित्तीय प्रगाढताको मापक कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको विस्तृत मुद्रा प्रदायको अनुपात २०६३ चैत मसान्तमा ५३ प्रतिशत रहेकोमा २०६४ माघ मसान्तमा ५५ प्रतिशत पुगेको छ। वित्तीय क्षेत्रमा भएको यो संख्यात्मक वृद्धिले वित्तीय समावेशी मुद्दालाई सम्बोधन गर्न मद्दत पुऱ्याएको छ।
४७. विकास बैंकको संख्यात्मक विस्तार संगसंगै साधनको परिचालनमा समेत उल्लेख्य विस्तार भएको छ। २०६३ चैत मसान्तमा विकास बैंकहरूको निक्षेप संकलन रू १३ अर्ब रहेकोमा २०६४ पुष मसान्तमा रू.२१ अर्ब पुगेको छ। यसैगरी यी बैंकहरूले प्रवाह गरेको कर्जा २०६३ चैत मसान्तमा रू.१३ अर्ब रहेकोमा २०६४ पुष मसान्तमा रू.१८ अर्ब पुगेको छ। विकास बैंकका साथसाथै वित्त कम्पनीहरूको साधन परिचालनमा समेत विस्तार भएको छ। २०६३ चैत मसान्तमा यी कम्पनीहरूको निक्षेप रू.३३ अर्ब र कर्जा रू. ३४ अर्ब रहेकोमा २०६४ पुष मसान्तमा निक्षेप र कर्जा क्रमशः रू.४१ अर्ब र रू. ४३ अर्ब पुगेको छ।
४८. समीक्षा अवधिमा अल्पकालीन ब्याजदरहरू बढेका छन्। समीक्षा अवधिको पहिलो नौ महिनामा ९१-दिने ट्रेजरी विल्सको भारित औसत मासिक ब्याजदर ४.०७ प्रतिशत रहेको छ, जुन अधिल्लो वर्षको यसै अवधिमा १.८५

प्रतिशत रहेको थियो । त्यस्तै, अघिल्लो वर्ष ३६४-दिने ट्रेजरी बिलको भारत औसत मासिक ब्याजदर ३.०९ प्रतिशत रहेकोमा समीक्षा अवधिमा ४.८२ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा भारत औसत मासिक अन्तर बैंक ब्याजदर १.६९ प्रतिशत रहेकोमा समीक्षा अवधिमा २.६९ प्रतिशत रहेको छ ।

४९. वाणिज्य बैंकहरूले निक्षेपमा प्रदान गर्ने ब्याजदरमा पनि केही परिवर्तन आएको छ । २०६४ माघ महिनामा केही वाणिज्य बैंकहरूले निक्षेपको ब्याजदर सीमान्त रूपले बढाएका छन् । अघिल्लो वर्ष वाणिज्य बैंकहरूले बचत निक्षेपमा अधिकतम ५ प्रतिशतसम्म ब्याज दिने गरेकोमा समीक्षा वर्षको पहिलो सात महिनामा उक्त निक्षेपको ब्याजदर ५.२५ प्रतिशत पुगेको छ । तर केही बैंकहरूले निक्षेपमा दिने ब्याजदर अझै २ प्रतिशत रहेको छ । आवधिक निक्षेपको ब्याजदर पनि अघिल्लो वर्षको तुलनामा केही बढेको छ । अघिल्लो वर्ष २ वर्ष वा सो भन्दा माथिको निक्षेपको अधिकतम ब्याजदर ५.५ प्रतिशत रहेकोमा समीक्षा वर्षको पहिलो सात महिनामा ६.७५ प्रतिशत कायम भएको छ । तर केही बैंकहरूले भने त्यस्तो निक्षेपमा अझै न्यूनतम २.७५ प्रतिशत ब्याज दिदै आएका छन् ।
५०. यस बैंकबाट इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्था बाहेक कर्मचारी संचयकोष, नागरिक लगानी कोष र वीमा कम्पनीहरूको समेत वित्तीय साधन परिचालनमा विस्तार आएको छ । उपलब्ध पछिल्लो तथ्यांक अनुसार कर्मचारी संचयकोषले रू. ५४ अर्ब संचयकोष संकलन गरेको छ भने नागरिक लगानीकोषले रू.७ अर्बको संकलन गरेको छ । यी बाहेक वीमा कम्पनीहरूको जगोडा तथा प्रिमियम रू.२७ अर्ब रहेको छ ।
५१. विगत एक वर्षमा थप १ वीमा कम्पनी स्थापना हुन गई हाल सन्चालनमा रहेका उक्त कम्पनीहरूको संख्या २२ पुगेको छ । नयाँ कम्पनीको प्रवेशसँगै हाल नेपालको वीमा बजारमा जीवन वीमाको कारोवार गर्ने वीमा कम्पनीको संख्या ५, निर्जीवन वीमा कम्पनीको संख्या १६ र जीवन/निर्जीवन दुवै प्रकारका कारोवार गर्ने वीमा कम्पनीको संख्या १ रहेको छ । यी बाहेक एउटा कम्पनीले कारोवारको लागि इजाजत प्राप्त गरिसकेको छ भने अन्य २ कम्पनीहरूले सैद्धान्तिक सहमति प्राप्त गरेका छन् ।
५२. बैंक, वित्तीय संस्था र वीमा कम्पनीको विस्तारबाट नवप्रवर्तन र उद्यमशीलताको विकास हुन गई देशको दीर्घ आर्थिक विकासमा टेवा पुग्ने यस बैंकको विश्वास छ । वित्तीय क्षेत्रको विस्तार सँगसँगै वित्तीय स्थायित्व र अनुशासन प्रवर्द्धन गर्ने चुनौती थपिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नै वित्तीय प्रणाली थप चुस्त, दुरुस्त, पारदर्शी र नियमित बनाउनु पर्ने मुद्दा ज्वलन्त रूपमा उठिरहेको परिप्रेक्ष्यमा वित्तीय आधारहरू सवल भैनसकेको हाम्रो जस्तो अर्थतन्त्रमा वित्तीय प्रणालीको स्थायित्व आजको प्रमुख चासो र चुनौतीको विषय रहेको छ । वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्न यस बैंकले खुला प्रवेश र बहिर्गमनको नीतिलाई कायमै राखेको छ । वित्तीय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा र सर्वसाधारणको पहुँच विस्तारलाई प्रोत्साहित गर्नुका अतिरिक्त गाभ्ने र गाभिने एवम् प्रणालीगत दक्षता र अनुशासनका माध्यमबाट वित्तीय सुदृढीकरणको गतिलाई निरन्तरता दिनु आजको प्राथमिक आवश्यकता ठानिएको छ ।

### पूँजी बजार

५३. विगत १ वर्षमा नेपालको शेयर बजारले आरोह-अवरोहको एक चरण पार गरेको छ । २०६३ को पूर्वाद्धदेखि उकालो लाग्न थालेको शेयर बजार २०६४ को पुषसम्म सोही गतिलाई निरन्तरता दिँदै बुलिस प्रवृत्तिबाट पार हुन पुग्यो । समग्र वित्तीय प्रणालीको स्थिरता र हितलाई ध्यानमा राखी यस बैंकले २०६४ माघ ८ गते शेयरको धितोमा जाने कर्जा व्यवस्थित गर्न आवश्यक निर्देशन समेत जारी गर्‍यो ।
५४. शेयर बजारको प्रवृत्तिलाई मापन गर्ने नेप्से सूचकाङ्क २०६३ चैत मसान्तमा ४९४.५९ रहेकोमा ५०.९७ प्रतिशतले वृद्धि भई २०६४ चैत मसान्तमा ७४६.६९ बिन्दुमा पुगेको छ । २०६४ पुषको पूर्वाद्धमा यो सूचकाङ्क १०६४ पुगेको थियो । यो नेप्से सूचकाङ्कको अहिलेसम्मकै सबैभन्दा उच्च बिन्दु हो ।
५५. धितोपत्र बजारको प्रगाढताको मापक बजार पूँजीकरण २०६४ चैत मसान्तमा रू. २४१ अर्ब १२ करोड रहेको छ । यसको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको अनुपात ३०.४ प्रतिशत हुन आउंछ । २०६४ पुषको पूर्वाद्धमा बजार पूँजीकरण रू ३३४ अर्ब ६३ करोड पुगेको थियो । बजार पूँजीकरणमा विगतमा भै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सबैभन्दा बढी ८५.४ प्रतिशत अंश ओगटेका छन् । शेयर बजारको कुल कारोवारतर्फ चालु आर्थिक वर्षको पहिलो आठ महिनामा रू. १३ अर्ब ८२ करोडको कारोवार भएको छ । गत वर्षको सोही अवधिमा रू ४ अर्ब ९९ करोडको कारोवार भएको थियो ।
५६. नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लि. मा सूचीकृत भएका कम्पनीहरूको संख्या १४६ पुगेको छ । २०६३ चैत मसान्तमा यो संख्या १३१ रहेको थियो । हाल सूचीकृत कम्पनीहरूमध्ये १११ वटा वित्तीय संस्था, २१ वटा उत्पादन र प्रशोधन गर्ने उद्योग, ४ वटा होटल, ५ वटा व्यापारिक संस्था, ३ वटा जल विद्युत कम्पनी र २ वटा अन्य समूहका रहेका छन् ।

५७. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो आठ महिनाको अवधिमा रू.४ अर्ब ९८ करोड ६४ लाखको प्राथमिक निष्काशनका लागि नेपाल धितोपत्र बोर्डले अनुमति प्रदान गरिसकेको छ। यसमध्ये ८ वटा कम्पनीहरूले रू ४० करोड २४ लाख बराबरको साधारण शेयर, १७ वटा कम्पनीहरूले रू ३ अर्ब ८ करोड ४० लाख बराबरको हकप्रद शेयर र नेपाल विद्युत प्राधिकरणले रू १ अर्ब ५० करोड बराबरको डिभेन्चर निष्काशनको लागि स्वीकृति प्राप्त गरेका थिए। यसै अवधिमा नेपाल सरकारको नाममा रहेको नेपाल दूर सञ्चार कम्पनी लिमिटेडको रू.७५ करोड बराबरको साधारण शेयर सर्वसाधारणलाई बिक्री गर्न बोलकबोल आह्वान कार्य सम्पन्न भइसकेको छ।
५८. नेपाल सरकारको विकास ऋणपत्रको प्राथमिक निष्काशन बोलकबोल प्रथाद्वारा नेपाल राष्ट्र बैंकले गर्ने र दोस्रो बजार कारोवार नेपाल स्टक एक्सचेञ्जमा हुने व्यवस्था छ। यस क्रममा समीक्षा अवधिमा रू. ४ अर्ब २६ करोड बराबरको विकास ऋणपत्रको प्राथमिक निष्काशन भयो। यसका अतिरिक्त नेपाल सरकारको राष्ट्रिय बचतपत्र र नागरिक बचतको दोस्रो बजार कारोवारको लागि २०६३/६४ मा ५१ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू बजार निर्माताको रूपमा रहेकोमा चालू आर्थिक वर्षमा ५५ वटा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू बजार निर्माताको रूपमा रहेका छन्।
५९. देशमा बैकिङ्ग क्षेत्रको निरन्तर विस्तार भइरहेको छ तापनि पूँजी बजारको अपेक्षाकृत विस्तार हुन सकेको छैन। एकातिर दीगो र भरपर्दो किसिमले शेयर बजारको विकास गर्दै वित्तीय सम्पत्तिको मूल्यमा सृजना हुन सक्ने अनावश्यक बढोत्तरीलाई व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ भने अर्कोतिर अत्यन्तै सुस्त गतिमा भइरहेको ऋणपत्र बजारको विकासलाई प्रोत्साहित गर्नुपर्ने उक्तिकै जरूरी छ। यस प्रयोजनका लागि विद्युत, दूरसंचार, संचारगृह, व्यापारिक प्रतिष्ठान र उद्योगहरूलाई समेत वन्द निष्काशन गर्न प्रोत्साहित गर्नु आवश्यक देखिन्छ। पूँजी बजारमा यसरी हुने निजी क्षेत्रको सहभागिताले देशका लागि आवश्यक पूर्वाधार विकासमा समेत लगानीयोग्य वातावरण सृजना भई आर्थिक विकासले द्रुततर गति समात्ने गुन्जायस रहन्छ। यसका अतिरिक्त वित्तीय क्षेत्रको सन्तुलित विकास र स्थायित्वका लागि समेत बैकिङ्ग क्षेत्रसँगै पूँजी बजारको विकास हुनु अपरिहार्य आवश्यकता ठानेको छ।

## मौद्रिक तरलता, कर्जा तथा विदेशी विनिमय व्यवस्थापन

### मौद्रिक तथा तरलता व्यवस्थापन

६०. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को लागि २०६४ साउन ७ गते जारी गरिएको मौद्रिक नीतिको मध्यावधि समीक्षा समेत सार्वजनिक भइसकेको छ। उच्च मुद्रास्फीति, न्यून व्याजदर र बैकिङ्ग क्षेत्रमा रहेको उच्च तरलताको स्थितिबाट आन्तरिक तथा वाट्य स्थायित्वमा असर नपरोस र लक्षित आर्थिक वृद्धिलाई आवश्यक पर्ने तरलताको व्यवस्थापन होस् भन्ने उद्देश्य अनुरूप मौद्रिक नीतिको अडान तथा लक्ष्य तय गरिएको थियो। मौद्रिक तथा तरलताको व्यवस्थापन कार्यको लागि यस बैंकको साप्ताहिक वासलातको आधारमा तयार गरिने तरलता अनुगमन तथा प्रक्षेपण संरचनालाई आधार स्तम्भको रूपमा लिने गरिएको छ।
६१. यस बैंकले विदेशी विनिमय बजारमा गर्ने हस्तक्षेप मौद्रिक तरलता व्यवस्थापनको महत्त्वपूर्ण उपायको रूपमा रहँदै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो नौ महिनासम्ममा नेपाल राष्ट्र बैंकले विदेशी विनिमय बजार हस्तक्षेपमार्फत् वाणिज्य बैंकहरूबाट अमेरिकी डलर १ अर्ब २ करोड खुद खरीद गरी रू ६५ अर्ब ५ करोड बराबरको खुद तरलता प्रवाह गरेको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको यसै अवधिमा उक्त हस्तक्षेपमार्फत् अमेरिकी डलर ६६ करोड ४२ लाख खुद खरीद भई रू ४७ अर्ब ९६ करोड बराबरको खुद तरलता प्रवाह भएको थियो। निजी क्षेत्रको विप्रेषण आप्रवाह बढेकोले अघिल्लो वर्षको तुलनामा बैकिङ्ग क्षेत्रबाट उच्च मात्रामा अमेरिकी डलरको खरीद भई तरलता प्रवाह भएको हो।
६२. अर्कोतर्फ भा.रू.को माग व्यवस्थापन गर्ने क्रममा आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो नौ महिनासम्ममा अमेरिकी डलर १ अर्ब ५ करोड बिक्री गरी रू ६६ अर्ब ९१ करोड बराबरको भा.रू. खरीद भएको छ। यसरी वाणिज्य बैंकहरूबाट खरीद गरेको भन्दा बढी अमेरिकी डलर बेचेर भा.रू. खरीद भएको छ। अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा ५७ करोड अमेरिकी डलर भारतीय मुद्रा बजारमा बिक्री भई रू ४० अर्ब ९७ करोड बराबरको भा.रू. खरीद भएको थियो। समीक्षा अवधिमा नेपाल आयल निगमले भारतीय आयल निगमलाई तिनुपर्ने बक्यौता गत वर्ष भन्दा बढी भुक्तानी गरेको र भारततर्फको निर्यात घट्ने क्रम यथावत रहेकोले अमेरिकी डलरको बिक्रीगरी बढी भा.रू. खरीद गर्नु परेको हो।
६३. खुला बजारतर्फ, आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो नौ महिनामा रिभर्स रिपो बोलकबोल उपकरणमार्फत रू ६ अर्ब ५७ करोड र बिक्री बोलकबोल मार्फत रू ४ अर्ब ४७ करोड गरी कुल रू ११ अर्ब ४ करोड बराबरको तरलता प्रशोचन भएको छ। अघिल्लो आर्थिक वर्षको यसै अवधिमा बिक्री बोलकबोलबाट रू ८ अर्ब ९० करोड र



रिभर्स रिपो बोलकबोलबाट रू १४ अर्ब ६ करोड गरी कुल रू २२ अर्ब ९६ करोड बराबरको खुद तरलता प्रशोचन भएको थियो ।

६४. समीक्षा अवधिमा खासगरी २०६४ पुष र माघ महिनामा वाणिज्य बैंकहरूसँग तरलतामा केही कमी आयो । कृषि विकास बैंकको शेयर निष्काशनमा उल्लेखनीय रकम संकलन भएको,\* निक्षेपमा न्यून ब्याजदरका कारण चलनचल्तीमा रहेको मुद्रा बढेको र कर्जा/निक्षेप अनुपात वृद्धि भएकोले केही वाणिज्य बैंकहरूले तरलता अभाव महशुस गरे । तत्कालिन तरलताको केही अभावलाई सम्बोधन गर्न यस बैंकले रिपो बोलकबोलमार्फत् रू. ९ अर्ब बराबरको अल्पकालीन तरलता प्रवाह गर्‍यो ।
६५. वाणिज्य बैंकहरूले अल्पकालिन तरलता व्यवस्थापन गर्ने क्रममा समीक्षा अवधिमा रू ७४ अर्ब ५ करोड स्थायी तरलता सुविधा उपयोग गरेका छन् । अघिल्लो वर्षको यसै अवधिमा स्थायी तरलता सुविधा उपयोग रू १७ अर्ब १२ करोड रहेको थियो । अल्पकालीन प्रवृत्तिको कर्जाको मागअनुरूप कर्जा प्रवाह गर्न वाणिज्य बैंकहरूले ब्याजदर बढाई साधन परिचालन गर्नुपर्ने ठाउँमा यस बैंकबाट तरलता उपयोग गर्न थालेकोले स्थायी तरलता सुविधा उपयोग बढेको हो ।
६६. केही वाणिज्य बैंकहरूसँग नेपाल सरकारको ऋणपत्रको परिमाण न्यून रहेको स्थिति समेतलाई दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारको ऋणपत्रको धितोमा दिइने स्थायी तरलता सुविधाको सीमा हालको ५० प्रतिशतबाट ७५ प्रतिशत कायम गरिएको छ । समीक्षा अवधिमा वाणिज्य बैंकहरू बीचको अन्तर बैंक कारोवार पनि उच्च रहेको छ । अघिल्लो वर्षको पहिलो नौ महिनाको अवधिमा कुल रू ११८ अर्ब ५१ करोड बराबरको अन्तर बैंक कारोवार भएकोमा समीक्षा अवधिमा कुल रू २०३ अर्ब ४० करोड बराबरको अन्तर बैंक कारोवार भएको छ ।
६७. यसरी प्रदान हुने स्थायी तरलता सुविधाको ब्याजदरको सम्बन्धमा सबैभन्दा पछिल्लो ९१ दिने ट्रेजरी बिलको भारित औषत ब्याजदरमा २ प्रतिशत बिन्दु थप गरी कायम हुन आउने ब्याजदर वा सबैभन्दा पछिल्लो पटकको रिपो कारोवारमा कायम भएको ब्याजदर मध्ये जुन बढी हुन्छ, सोही दर कायम हुने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, यस प्रयोजनको लागि पछिल्लो पटकको रिपो कारोवार भन्नाले बढीमा ३० दिन अधिसम्मको कारोवारलाई मात्र गणना गरिने छ, भने स्थायी तरलता सुविधा सम्बन्धी अन्य व्यवस्था यथावत कायम गरिएको छ ।
६८. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो सात महिनामा वाणिज्य बैंकहरूसँग रू. ६८ अर्ब २२ करोड बराबरको तरल कोष र रू. ६३ अर्ब ९ करोडको सरकारी ऋणपत्रमा लगानी गरी रू. १३१ अर्ब ३१ करोड बराबरको तरल सम्पत्ति रहेको छ । सो महिनासम्मको कुल निक्षेप रू. ३७१ अर्बलाई लिँदा वाणिज्य बैंकहरूसँग तरल सम्पत्ति/कुल निक्षेप अनुपात ३५.४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।
६९. आर्थिक वर्ष २०५८/५९ देखि नेपाल राष्ट्र बैंकले रूग्ण उद्योगहरूलाई राहत दिने उद्देश्यले सहूलियत दरमा पुनरकर्जा उपलब्ध गराउँदै आएको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा पनि सो सुविधालाई निरन्तरता दिइएको छ । रूग्ण उद्योगलाई प्रदान हुने यस्तो पुनरकर्जाको ब्याजदर १.५ प्रतिशत हुने र बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस्तो पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराउँदा सम्बन्धित ऋणीलाई बढीमा ४.५ प्रतिशत ब्याजदर कायम गर्नुपर्ने व्यवस्था यथावत नै रहेको छ । २०६४ साल चैत मसान्तसम्ममा विभिन्न उद्योग तथा होटलहरूलाई गरी कुल रू.३ करोड ७० लाख पुनरकर्जा सुविधा उपलब्ध गराई सकिएको छ ।

### विपन्न वर्ग कर्जा तथा लघु वित्त

७०. नेपाल राष्ट्र बैंकले विपन्न वर्गको उत्थानका लागि नेपाल सरकार र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्थाहरूसँगको वित्तीय सहयोगमा समेत विगत तीन दशकदेखि नै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मार्फत लघु कर्जा तथा लघु बचत जस्ता वित्तीय सेवा प्रदान गरी उनीहरूको जीवनस्तर उकास्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याइरहेको छ ।
७१. लघुवित्तसम्बन्धी कारोवार गर्ने विकास बैंकहरूले वाणिज्य बैंकहरूबाट आर्थिक वर्ष २०६३/६४ भन्दा अगाडि तथा आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा प्राप्त गरेको कर्जा रकम समेत गरी कायम हुन आउने रकममध्ये पहिलो वर्ष अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६३/६४ मा न्यूनतम १० प्रतिशत, दोस्रो वर्ष अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा न्यूनतम ४० प्रतिशत, तेस्रो वर्ष अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा न्यूनतम ६० प्रतिशत, चौथो वर्ष अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा न्यूनतम ७० प्रतिशत र पाँचौं वर्ष अर्थात् आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि शत प्रतिशत विपन्न वर्गमा अनिवार्यरूपमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने छ । सोअनुरूप लगानी नगर्ने लघु वित्त सम्बन्धी कारोवार गर्ने

\* समीक्षा अवधिमा कृषि विकास बैंकले आफ्नो ऋणीहरूलाई भनेर रू १२ करोड ५० लाखको शेयर निष्काशन गर्‍यो । सो क्रममा कुल रू ५ अर्ब ७९ करोडको शेयर माग भई सो बराबरको रकम जम्मा हुन गयो । शहरी क्षेत्रबाट ग्रामीण क्षेत्रतर्फ रकम प्रवाह भई कृषि विकास बैंकको ग्रामीण शाखाहरूमा संकलित रकम केही समय रहँदा वाणिज्य बैंकहरूको अधिक तरलतामा केही कमी आयो ।

विकास बैंकहरूलाई वाणिज्य बैंकहरूबाट प्रवाह हुने कर्जा विपन्न वर्ग<sup>५</sup> कर्जामा गणना नहुने व्यवस्था कायम गरिएको छ ।

७२. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि प्राथमिकता क्षेत्रमा कर्जा लगानी गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था नरहेकोले सो आर्थिक वर्षदेखि नै लागू हुने गरी वाणिज्य बैंकहरूले आफ्नो कुल बाँकी कर्जा सापट (विल्स खरीद तथा डिस्काउण्टसमेत) को न्यूनतम तीन प्रतिशत विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, विकास बैंकहरूले पनि आफ्नो कुल बाँकी कर्जा सापट (विल्स खरीद तथा डिस्काउण्टसमेत) को एक प्रतिशत विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
७३. बैंक तथा विकास बैंकले विपन्न वा न्यून आय भएका व्यक्तिलाई लघु व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रतिसमूह सदस्य/व्यक्तिलाई सामूहिक/व्यक्तिगत जमानतमा प्रदान गरेको बढीमा साठी हजार रूपैयाँसम्मको लघु कर्जा, नवीकरणीय उर्जा प्रविधि अन्तर्गत सोलार पद्धति वा बायो ग्यास प्रयोजनका लागि उपलब्ध गराएको कर्जा, लघु उद्यम संचालन गर्नको लागि सामूहिक जमानीमा उपलब्ध गराएको लघु उद्यम कर्जा, वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूलाई प्रदान गरिएको गरेको वैदेशिक रोजगार कर्जा जस्ता प्रत्यक्ष रूपमा प्रवाह गरेको कर्जालाई विपन्न वर्गमा प्रवाह भएको कर्जामा गणना गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
७४. त्यस्तै, बैंक तथा वित्तीय संस्था स्थापना एवं वित्तीय कारोवार गर्ने इजाजतपत्र सम्बन्धी नीतिगत एवं प्रक्यागत व्यवस्था २०६३ अनुसार इजाजतपत्रप्राप्त “क” र “ख” वर्गका संस्थाहरूबाट विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह गर्ने शर्तमा इजाजतपत्रप्राप्त “घ” वर्गको संस्थाहरू तथा वित्तीय मध्यस्थताको काम गर्ने संस्था र लघु वित्त सम्बन्धी कार्य गर्ने स्थापना भएका सहकारी संस्थाहरूलाई अप्रत्यक्ष रूपमा प्रवाह भएको कर्जालाई विपन्न वर्गमा प्रवाह भएको कर्जामा गणना गरिने व्यवस्था गरिएको छ । तर “क” वर्गका बैंकले अप्रत्यक्ष रूपमा विपन्न वर्ग कर्जामा गणना हुने गरी “ख” वर्गका विकास बैंकलाई प्रदान गरेको थोक कर्जा “ख” वर्गका विकास बैंकबाट विपन्न वर्गमा प्रवाह गरेको अवस्थामा उक्त कर्जा रकम “ख” वर्गका विकास बैंकको लागि तोकिएको एक प्रतिशतको सीमामा भने गणना नगरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
७५. “क” वर्गका इजाजतपत्रप्राप्त बैंकहरूले ग्रामीण विकास बैंकहरू, रूरल माइक्रोफाइनेन्स डेभलपमेण्ट सेण्टर र विपन्न वर्गलाई कर्जा प्रवाह गर्ने उद्देश्यले स्थापित लघुवित्त विकास बैंकमा गरेको शेयर पूँजी लगानी समेत अप्रत्यक्ष रूपमा विपन्न वर्गमा प्रवाह गरिएको कर्जा सरह गणना गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।
७६. यस बैंकबाट “क” र “ख” वर्गको इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले विपन्न वर्गमा प्रवाह गर्नु पर्ने कर्जा सम्बन्धी निर्देशन बमोजिमको कर्जा प्रवाह नगरेमा वा कम प्रवाह गरेमा त्यसरी प्रवाह नगरेको वा कम प्रवाह गरेको रकममा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८१ बमोजिम सम्बन्धित इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले सो गणना अवधिमा कर्जामा लिने अधिकतम ब्याजदरले हुने रकम हर्जाना लगाइने छ ।

### ग्रामीण स्वावलम्बन कोष

७७. थोक कर्जा प्रदान गर्ने उद्देश्यले २०४७ फागुन १७ मा स्थापित ग्रामीण स्वावलम्बन कोषबाट विपन्न वर्गको उत्थानका लागि पहिलो पटक प्रतिव्यक्ति रू. ४० हजार, दोश्रो पटक रू. ४५ हजार र तेश्रो पटक रू. ५० हजारसम्म लघु कर्जा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था थियो । यस आर्थिक वर्षदेखि भने पहिलो पटक प्रतिव्यक्ति रू. ४० हजार, दोश्रो पटक रू. ५० हजार र तेश्रो पटक रू. ६० हजारसम्म लघु कर्जा उपलब्ध गराउन सकिने व्यवस्था रहेको छ ।
७८. नेपाल सरकारबाट हालसम्ममा जम्मा रू. ९ करोडको वीज पूँजी र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट रू. २५ करोड ३४ लाख पूँजी उपलब्ध भई सो कोषको कुल पूँजी रू. ३४ करोड ३४ लाख रहेको छ । यस कोषबाट २०६४ साल पुस मसान्तसम्ममा २५२ वटा सहकारी संस्था तथा ५३ वटा गैर-सरकारी संस्थाहरूलाई रू. १६ करोड १५ लाख कर्जा प्रवाह भएको छ । कोषबाट प्रवाहित कर्जामध्ये रू. ८ करोड ९८ लाख असूली भई रू. ७ करोड १७ लाख लगानीमा रही रहेको छ । कोषमा आवद्ध सहकारी/गैरसरकारी संस्थाहरू मार्फत कुल ५० वटा जिल्लाका १३,४२० विपन्न घर परिवार प्रत्यक्ष रूपले लाभान्वित भएका छन् ।
७९. आर्थिक वर्ष २०५९/६० देखि दीर्घकालीन पूँजीको आवश्यकता पर्ने व्यवसायहरू जस्तै चिया, अलैंची, कोल्डस्टोर संचालन गर्नका लागि कृषि विकास बैंक र लघु वित्त सम्बन्धी कार्य गर्ने विकास बैंकहरूलाई

\* 'विपन्न वर्ग' लाई न्यून आय भएका र खासगरी सामाजिक रूपमा पिछडिएका महिला, जनजाति, दलित वर्ग, अन्धा, बहिरा, शारीरिक रूपले अपाङ्ग व्यक्तिहरू, सीमान्त तथा साना किसान, कालिगढ, मजदूर र भूमिहीन परिवार भनी परिभाषित गरिएको छ । विपन्न वर्गको आर्थिक तथा सामाजिक उत्थानको लागि सञ्चालन हुने स्वरोजगारमूलक लघु उद्यमहरू सञ्चालन गर्न यस बैंकद्वारा तोकिएको सीमासम्म प्रवाह हुने लघु कर्जालाई 'विपन्न वर्ग कर्जा' भनिएको छ ।

कोषवाट थोक कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्थासमेत गरिएको छ । यस अन्तर्गत २०६४ पुससम्ममा पूर्वाञ्चल ग्रामीण विकास बैंक लिमिटेड, मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंक लिमिटेड, मध्य-पश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंक लिमिटेड, तथा साना किसान विकास बैंकलाई जम्मा रू. ४ करोड तथा कृषि विकास बैंकलाई कोषको दीर्घकालीन कर्जा कार्यक्रम अन्तर्गत रू.११ करोड ९२ लाख गरी कुल रू. १५ करोड ९२ लाख कर्जा प्रदान गरिएको छ ।

८०. यस आर्थिक वर्षदेखि हाते चिया प्रशोधन कारखाना स्थापना र विस्तार गर्न कोषवाट चिया सहकारी संस्थाहरूलाई कर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, देशका विपन्न तथा गरिब परिवारहरूमा लघु कर्जा विस्तार गर्न कोषवाट ३ पटक सम्म कर्जा लिई चुक्ता गरी सकेका उत्कृष्ट सहकारी संस्थाहरूलाई एक मुष्ट कर्जा सीमा (Line of Credit) र पुनः कर्जा प्रदान गर्न सकिने व्यवस्था समेत भएको छ । कोषको सिंचाई कर्जा निर्देशिका, २०६४ अनुसार तोकिएको भौगोलिक क्षेत्रमा स्यालो ट्यूबवेल जडानका लागि कर्जा प्रवाह गर्ने साना किसान विकास बैंक लि. मार्फत साना किसान सहकारी संस्था तथा अन्य सहकारी संस्थाहरूलाई कर्जा प्रवाहित गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

### ग्रामीण विकास बैंक

८१. पाँचवटा ग्रामीण विकास बैंकहरूले २०६४ पुस मसान्तसम्ममा देशका ४७ जिल्लाका १,०५३ गाउँ विकास समितिहरूमा रहेका ५,३३२ केन्द्रहरू मार्फत कुल १,५५,९५३ ग्रामीण महिला सदस्यहरूलाई करिब रू. १७ अर्ब ७ करोड कर्जा प्रवाहित गरि सकेका छन् । यस मध्ये रू. १५ अर्ब १२ करोड असुली भई रू.१ अर्ब ९५ करोड कर्जा लगानीमा रहिरहेको छ ।
८२. नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वामित्वमा रहेको शेयर पूँजीलाई क्रमिक रूपले विनिवेश गर्दै जाने उद्देश्य अनुरूप हालसम्म पश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंक लिमिटेडमा यस बैंकको स्वामित्वमा रहेको ६१.० प्रतिशत शेयरमध्ये निजीक्षेत्रलाई हस्तान्तरण भई १० प्रतिशत मात्र शेयर स्वामित्व रहेको छ । साथै, नेपाल राष्ट्र बैंकको स्वामित्वमा रहेको पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंक लिमिटेडको सम्पूर्ण शेयर निजी क्षेत्रमा हस्तान्तरण गर्ने कार्य पनि सम्पन्न भई सकेको छ । दोस्रो चरणको सुधार कार्यक्रमको सम्बन्धमा भने मध्य-पश्चिमाञ्चल तथा सुदूर-पश्चिमाञ्चल ग्रामीण विकास बैंकहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिई क्रमिक रूपले सुधार गर्दै लैजाने तयारी भइरहेको छ ।

### सामुदायिक भूमिगत जलसिंचाई सेक्टर परियोजना

८३. कृषि योजना अन्तर्गत कृषि उत्पादन वृद्धि गरी साना तथा सीमान्त कृषकहरूको आय वृद्धि गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकार र एशियाली विकास बैंक बीच २०५५ मंसिर १ (१९९८ नोभेम्बर १७) मा सम्पन्न ऋण सम्झौता अनुसार पूर्वी तथा मध्य तराईका १२ जिल्लामा “सामुदायिक भूमिगत जल सिंचाई सेक्टर परियोजना (CGISP)” संचालित थियो । यस आयोजना संचालनका लागि प्राप्त भएको एस.डी.आर.२ करोड १९ लाख २ हजारमध्ये एस.डी.आर.९९ लाख २९ हजार बराबरको रकम कृषकहरूलाई स्यालो ट्यूबवेल जडान र बाली उत्पादन कार्यका लागि कर्जाको रूपमा उपलब्ध गराइने व्यवस्था छ । यस कार्यक्रम अन्तर्गत सहभागी वित्तीय संस्थाहरूद्वारा आर्थिक वर्ष २०५७/०५८ देखि लगानी कार्य शुरू गरेकोमा आयोजना अन्तर्गत २०६४ असार मसान्तसम्ममा ६,८८६ समूहगत र १३४ व्यक्तिगत गरी ७,०२० स्यालो ट्यूबवेलमा जम्मा रू. २१ करोड ७७ लाख लगानी भएको छ । यसबाट २१,४६२ हेक्टर (३२,१९४ विगाहा) क्षेत्रफलमा सिंचाईको पहुँच पुग्न गई २७,३२२ सीमान्त कृषक परिवारहरू प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएका छन् । यस आयोजनाको कार्यान्वयन समयावधि २०६४ साउन १५ (२००७ जुलाई ३१) मा समाप्त भएको छ ।

### विदेशी विनिमय व्यवस्थापन

८४. हाल नेपालको विदेशी विनिमय आर्जन गर्ने प्रमुख स्रोतको रूपमा निजी क्षेत्रको विप्रेषण आप्रवाह रहेको छ । तेस्रो मुलुकबाट भित्रिने विप्रेषण आप्रवाहमध्ये उल्लेख्यरूपमा औपचारिक क्षेत्रबाट आउन थालेको छ । नेपालीहरू काम गर्ने विदेशी मुलुकहरूमा निजी क्षेत्रलाई मनी ट्रान्सफर कम्पनी खोल्न नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रोत्साहन गरेको फलस्वरूप यो सम्भव भएको हो । यस क्रममा विप्रेषण सम्बन्धी कार्यगर्ने कम्पनी तथा फर्मको संख्या ३९ पुगेको छ । यसैगरी मित्रराष्ट्र भारतमा काम गर्न गएका नेपालीहरूले कमाएको आर्जनलाई बैकिङ माध्यमबाट नेपाल भित्र्याउन भारतीय रिजर्व बैंक र यस बैंकको संयुक्त पहलबाट परिक्षणको रूपमा सेप्टेम्बर, २००७ मा शुरू गरिएको प्रयासस्वरूप नेपाल एस वि आई बैंक लिमिटेड मार्फत हाल सम्म करिब रू ७ करोड ५२ लाख नेपाल भित्रिसकेको छ ।
८५. विदेशी विनिमय संचित व्यवस्थापन गर्दा हुने संचालन जोखिम कम गर्नका लागि फ्रन्ट र व्याक अफिसको रूपमा संरचना तयार गरिएको छ । नियमित रूपमा यी अफिसहरूले जोखिम प्रतिवेदन तयार गर्ने गरिएकोमा

यी दुई अफिसको समन्वयमा आवश्यक प्रतिवेदन तयार गरी लगानी समिति समक्ष सुझाव पेश गर्नको लागि मिडल अफिस समेत खडा गर्ने कार्य अगाडि बढाइएको छ । मनिचेञ्जर सम्बन्धी निर्देशिकालाई समयानुकुल परिमार्जन तथा संशोधन गरिएको छ भने नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन बमोजिम लगानी सम्बन्धी निर्देशिका तयारी भइसकेको छ ।

८६. विदेशी विनिमय बजारमा गरिने हस्तक्षेप प्रक्रियालाई पारदर्शी बनाउने क्रममा हप्तामा २ पटक (मंगलवार र शुक्रवार) हस्तक्षेप भई आवश्यक तरलता उपलब्ध गराउने कार्य हुँदै आएको छ ।
८७. विदेशमा लगानी गर्न आवश्यक कानूनी अडचन फुकाउनका लागि यस बैंकको सक्रियतामा तयार गरिएको विदेशमा गरिने लगानीलाई नियमित गर्ने विधेयक नेपाल सरकार समक्ष पेश भइसकेको छ ।
८८. विदेशमा अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीहरूलाई निर्वाह खर्च वापत प्रदान गर्ने विदेशी मुद्रा सटही सुविधा शिक्षा तथा खेलकूद मन्त्रालयको सिफारिश अनुसार यस बैंकबाट प्रदान गरिँदै आएकोमा अवदेखि उक्त मन्त्रालयको सिफारिश अनुसार सोभै वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट सटही सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
८९. परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी गरी भारतबाट आयात गर्न पाइने वस्तुहरूको संख्या ९१ बाट १२४ पुऱ्याइएको छ । आवश्यकता र माग अनुरूप यस्ता वस्तुहरूको संख्या थप गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ । परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी हुने गरी भारतबाट आयात गर्न पाइने व्यवस्थामा केही नीतिगत परिवर्तन गरी सूचीमा उल्लिखित मध्ये आफूलाई आवश्यक पर्ने वस्तुहरू नेपालमा विधिवत दर्ता भएका निर्यात व्यवसायीहरूले पनि आयात गर्न पाउने र भारतको विशेष आर्थिक क्षेत्रभित्र पर्ने निकायबाट आयात गर्दा कागजी फर्महरू आवश्यक नपर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
९०. परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी हुने गरी भारत बाहेक तेश्रो मुलुकबाट ड्राफ्ट/टि.टि र प्रतितपत्रको माध्यमबाट मात्र आयात गर्न सकिने व्यवस्था रहेकोमा अवदेखि डकुमन्टेन्स अगेन्स्ट पेमेन्टस्को माध्यमबाट समेत आयात गर्न पाइने व्यवस्था गरिएको छ । सुन आयात गर्न पाइने परिपत्रकै अधिनमा रहि चाँदीसमेत आयात गर्न पाइने व्यवस्था गरिएको छ । औद्योगिक प्रवर्द्धन बोर्डको निर्णय अनुसार सोभै बजारमा बिक्री गर्न र कच्चा वस्तुको रूपमा औद्योगिक प्रयोजनको लागि खाने तेल आयात गर्ने प्रचलित व्यवस्थामा परिवर्तन गरिएको छ ।
९१. संयुक्त राज्य अमेरिका, क्यानाडा, अष्ट्रेलिया, न्युजिल्याण्ड, बेलायत जस्ता विकसित राष्ट्रहरूमा आप्रवास भिसा प्राप्त गरी बसोबासमा जाने नेपाली नागरिकलाई नयाँ बसोबास खर्च वापत प्रति व्यक्ति अमेरिकी डलर ५००० बराबरको सटही सुविधा, सोभै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
९२. नेपालमा विधिवत रूपमा दर्ता भई कारोवार गर्ने बीमा कम्पनीहरूलाई आवश्यक पुनर्विमा प्रिमियमको सटही सुविधा बीमा समितिको सिफारिशमा सोभै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
९३. ग्लोबल टेण्डर अन्तरगत ठेक्कापाई विदेशी मुद्रामा भुक्तानी पाउने नेपाली कम्पनीहरूले पनि विदेशी मुद्रामा खाता खोल्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । साथै, कन्फर्म हवाई टिकटको पुनरव्याख्या गरी इ-टिकटको आधारमा समेत पासपोर्ट सुविधा वापतको रकम प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्थालाई सरल पारिएको छ ।
९४. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस बैंकमा बिक्री गर्न ल्याउने परिवर्त्य विदेशी मुद्रा खरिदमा २ प्रतिशत सेवा शुल्क लिने गरिएकोमा यस्तो सेवा शुल्क १ प्रतिशत मात्र लिने व्यवस्था गरिएको छ । विदेशी मुद्रा कारोवार गर्न प्रदान गरिने इजाजत पत्र र नविकरण गर्ने व्यवस्था तथा दस्तुरमा समयानुकुल परिवर्तन गरिएको छ । होटल, बैंक तथा वित्तीय संस्था र ट्राभल/ट्रेकिङ एजेन्सीलाई एकैपटक बढीमा ५ वर्ष सम्मको इजाजत पत्र दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।
९५. परिवर्त्य विदेशी मुद्राहरूको विनिमय दरमा हुने उतार चढावको कारण उत्पन्न हुने जोखिम व्यवस्थापनको लागि सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संचालक समितिले स्वीकृत गरेको नीतिगत मार्गनिर्देशनको आधारमा बैंक तथा वित्तीय संस्था आफैले अग्रिम विनिमय कारोवारको सुविधा उपलब्ध गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
९६. आयात व्यवस्था अन्तरगत वि.वि.नि.फा.नं. ४ जारी गर्दा समसामयिक हुने गरी नगदमा लिनु पर्ने व्यवस्थालाई सरलीकरण गरी प्रतितपत्र, ओभरड्राफ्ट लगायत अन्य कर्जाको स्वीकृत सीमामा मार्किङ गरेर वा विभिन्न बैंकिङ उपकरणको धितो वा विभिन्न खातामा रहेको मौज्जात मार्किङ गरेर समेत धरौटी कायम गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

९७. भारतीय रूपैयाँको कारोवारलाई व्यवस्थित गरी नगद कारोवार कम गर्दै लैजाने उद्देश्यले नेपालको सीमावर्ती क्षेत्रमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्था एवं मनिचेन्जर समेतले भारतीय सिमाक्षेत्रमा रहेका भारतीय बैंकहरूमा नोस्ट्रो खाता खोल्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

## वित्तीय क्षेत्र सुधार, नियमन र निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण

### वित्तीय क्षेत्र सुधार

९८. विश्व बैंक, बेलायत सरकारको अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग र नेपाल सरकारको ऋण तथा अनुदान सहयोगमा सञ्चालन भइरहेको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकको रि-इञ्जिनियरिंग, नेपाल बैंक लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको पुनर्संरचना, र समग्र वित्तीय क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि जस्ता कार्यक्रमहरू आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा पनि संचालनमा रहेका छन् । वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको कार्यान्वयन एकाईको रूपमा यस बैंकले निरन्तर काम गर्दै आएको छ ।
९९. नेपाल राष्ट्र बैंकको रि-इञ्जिनियरिङ्गतर्फ मानव संशाधन विकास गर्ने, नियमन व्यवस्था र निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण प्रणालीलाई अझ बढी सशक्त एवम् प्रभावकारी बनाउने, साङ्गठनिक पुनर्संरचना गर्ने, कम्प्युटरको प्रयोग बढाउने, लेखा प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूपको बनाउने जस्ता प्रथम चरणका कार्यक्रमहरू सम्पन्न भइसकेका छन् । यसका साथै बैंकको कामकारवाहीलाई चुस्त र छरितो बनाउन, कर्मचारीको उत्पादकत्व बढाउन तथा कम कर्मचारीबाटै गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्न तीन चरणमा स्वेच्छक अवकाश योजना सम्पन्न भई बैंकको प्रचलित नियमानुसार नियमित रूपमा अनिवार्य अवकाश समेत प्रदान गरिँदै आइएको छ ।
१००. बैंकलाई चाहिने जनशक्ति व्यवस्थापन सम्बन्धमा एकजना विदेशी मानव संशाधन सल्लाहकारलाई नियुक्त गरिएकोमा निजको सम्झौता अवधि जून २६, २००८ सम्म बढाइएको छ । निजबाट निरन्तर रूपमा मानव संशाधन विकासका लागि योजना, तालिम, जनशक्तिको स्तर पहिचान र विकास जस्ता कार्यहरू भइरहेका छन् । वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकको मानव संशाधनको विकास गर्ने सिलसिलामा परियोजनाबाट खर्च व्यहोरिने गरी हालसम्म बैंकका २८० जना कर्मचारीहरूलाई वैदेशिक तालिममा पठाइएको छ ।
१०१. वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत नेपाल राष्ट्र बैंकको रि-इञ्जिनियरिङ्गतर्फको दोस्रो चरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याउन विश्व बैंकले बजारबाट ६ जना स्थानीय चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट नियुक्त गर्न सिफारिश गरेकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकको पहलमा बैंकभित्रै कार्यरत ७ जना चार्टर्ड एकाउन्टेन्टको एउटा कार्यदल गठन गरिएको थियो । सो कार्यदलबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरू क्रमशः कार्यान्वयनमा ल्याउने व्यवस्था गरिएको छ ।
१०२. वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत नेपाल बैंक लिमिटेडको पुनर्संरचना गर्ने प्रमुख उद्देश्य सहित उक्त बैंकलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८६ (ग) को उपदफा १ (ण) अनुसार यस बैंकको नियन्त्रणमा लिइएको छ । त्यस्तो नियन्त्रणको अवधि २०६५ फागुन मसान्तसम्म रहेको छ । उक्त बैंकको पुनर्संरचना गर्ने सम्बन्धमा नियुक्त परामर्शदाता फर्म बैंक अफ स्कटलैण्ड (आयरलैण्ड) लि. को आई.सी.सी. कन्सल्टिङ्गसँग भएको सम्झौताको म्याद जुलाई २१, २००७ देखि सकिएको छ । अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि २०६४ साउन ११ देखि यस बैंकका कर्मचारीहरू सम्मिलित तीन सदस्यीय व्यवस्थापन समूह गठन गरी हालसम्म सोही समूहबाट नेपाल बैंक लिमिटेडको व्यवस्थापन संचालन हुँदै आएको छ ।
१०३. राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको व्यवस्थापन समूहका परामर्शदाताहरूसँग शुरूमा जनवरी १६, २००३ देखि पटक पटक गरी जनवरी १५, २००८ सम्मका लागि करार अवधि थप गरिएकोमा सो मिति समाप्त भए पश्चात् पनि ४ जना परामर्शदाताहरूको पुनः ६ महिना अर्थात् जुलाई १५, २००८ सम्मका लागि करार अवधि थप गर्ने निर्णय भएको छ ।
१०४. पुनर्संरचनाको क्रममा रहेका यी दुवै बैंकहरूले आर्थिक वर्ष २०६०/६१ देखि खुद मुनाफा आर्जन गर्न थालेको र ऋणात्मक पूँजीकोषलाई घटाउँदै लगी बैंकलाई स्थिरता प्रदान गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्थापन समूहले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका विभिन्न निर्देशिका, नीति, नियमहरू तयार गरी लागू गरेको छ । बैंकभित्र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्वीकार्य व्यवस्था तथा शैलीहरू तर्जुमा गरी सोको कार्यान्वयन हुँदै आएको छ । तर, भाखा नाघेको कर्जा असुलीतर्फको प्रगति भने सन्तोषजनक रहन सकेको छैन ।
१०५. पूँजीकोषतर्फ २०६० असारमसान्तमा नेपाल बैंक लिमिटेडको कुल पूँजीकोष (नेटवर्थ) रू. ९ अर्ब ८० करोडले ऋणात्मक रहेकोमा क्रमशः सुधार आई २०६४ पुस मसान्तमा रू. ६ अर्ब १८ करोडले ऋणात्मक रहन गएको छ । त्यसैगरी, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको २०६० असार मसान्तमा कुल पूँजीकोष रू. २२ अर्ब ३९ करोडले

ऋणात्मक रहेकोमा क्रमशः सुधार आई २०६४ पुस मसान्तमा बैंकको कुल पूँजीकोष रू. १६ अर्ब ८३ करोडले ऋणात्मक रहेको छ ।

१०६. निष्कृत्य कर्जातर्फ नेपाल बैंक लिमिटेडको कुल कर्जामा भाखा नाघेको कर्जा २०६० असार मसान्तमा ६०.५ प्रतिशत रहेकोमा सोमा क्रमशः सुधार आई २०६४ पुस मसान्तमा ११.१ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ । त्यसैगरी, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको कुल कर्जामा भाखा नाघेको कर्जा २०६० असार मसान्तमा ६०.२ प्रतिशत रहेकोमा सोमा क्रमशः सुधार आई आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को पहिलो ६ महिनाको अवधिमा उक्त अनुपात २६.८ प्रतिशत रहेको छ । दुवै बैंकले उल्लेख्य मात्रामा कर्जा अपलेखन गरेका कारणले निष्कृत्य कर्जा घटेको हो । अपलेखन गरेको कार्य असूली यी बैंकहरूको लागि चुनौतीपूर्ण रहेको छ । दुवै बैंकमा आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्मको वाप्य लेखापरीक्षण गर्ने कार्य सम्पन्न भइसकेको छ ।
१०७. मानव संशाधन विकास तथा व्यवस्थापनतर्फ आवश्यक पर्ने जनशक्तिको योजनावद्ध विकास गरी जनशक्तिलाई उपयुक्तस्तरमा ल्याउन दुवै बैंकले व्यवस्थापन योजना, मानव संशाधन विकास योजना, सीप अभिवृद्धि योजना बनाई लागू गरिसकेका छन् । कर्मचारी आवश्यकता समीक्षा गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ । त्यसैगरी दुवै बैंकले पूँजी योजना, उत्तराधिकारी योजना यस बैंक समक्ष पेश गरिसकेका छन् । कर्मचारीको संख्यालाई उपयुक्तस्तरमा राख्न कर्मचारी अवकाश योजना लागू गरी नेपाल बैंक लिमिटेडमा २०५८ असार मसान्तमा कर्मचारी संख्या ६०३० रहेकोमा २०६४ पुस मसान्तसम्ममा २९१२ सीमित हुन पुगेको छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा पनि कर्मचारीको संख्यालाई उपयुक्त स्तरमा राख्न चौथो पटक अनिवार्य अवकाश योजना लागू गरिएको छ । २०५९ असार मसान्तमा ५५८३ कर्मचारी रहेकोमा २०६४ पुस मसान्तमा ३१३५ मा सीमित राख्न सो बैंक सफल भएको छ ।
१०८. संचालन प्रणाली तथा आन्तरिक व्यवस्थापन सुधारतर्फ दुवै बैंकका व्यवस्थापन समूहले बैंकिङ्ग प्रणालीलाई भित्रैबाट मजबुत तथा सक्षम बनाउन विभिन्न किसिमका योजना, नीति, मार्गदर्शन बनाई लागू गरिसकेका छन् । खासगरी कर्जा व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउन कर्जा नीति तथा निर्देशिका र सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापनतर्फ सम्पत्ति/दायित्व व्यवस्थापन निर्देशिका बनाई लागू गरेका छन् । नयाँ लेखा निर्देशिका, आन्तरिक लेखा परीक्षण निर्देशिका, लेखा शीर्षक वर्गीकरण निर्देशिका, जनशक्ति योजना, सीप अभिवृद्धि योजना, पोर्टफोलियो स्थिति तथा योजना, बजेट योजना, रणनीति योजना आदि तर्जुमा गरी लागू भएका छन् । दुवै बैंकले कर्जा अपलेखन विनियमावली तयार गरी सो विनियमावली अनुरूप अपलेखन गर्ने कार्य शुरू समेत गरिसकेको छन । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकले हालै कार्यसम्पादनमा आधारित कर्मचारी पुरष्कृत गर्ने प्रणाली समेत लागू गरेको छ ।
१०९. कम्प्यूटर प्रविधितर्फ बैंकिङ्ग कारोवारलाई कम्प्यूटर पद्धतिबाट सम्पन्न गरी छिटो छरितो तथा व्यवस्थित बनाउने सम्बन्धमा सूचना प्रविधि सम्बन्धि योजना तर्जुमा भइ सोही अनुरूप नेपाल बैंक लिमिटेडका ४४ वटा शाखाहरूमा कम्प्यूटराइजेशनको कार्य समाप्त भएको छ । थप ३८ वटा शाखाहरू कम्प्यूटराइजेशनका लागि पहिचान गरी सो को लागि कार्य भइरहेको छ । त्यसैगरी, बैंकले हालै २७ वटा शाखाहरूमा एबीबीएस प्रणाली (Any Branch Banking System) कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । बैंकले कुल निक्षेप र कर्जाको क्रमशः ७६ र ८८ प्रतिशत अंशलाई कम्प्यूटराइजेशन गरिसकेको छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको सन्दर्भमा पनि ४० वटा शाखाहरूमा र केन्द्रीय कार्यालय अन्तर्गतका २ विभागहरूमा पुमोरी प्लसबाट कार्य हुँदै आएको छ । साथै २०६४ पुस मसान्तसम्ममा बैंकको कुल कर्जा र निक्षेपको क्रमशः ८१ र ८४ प्रतिशत अंशलाई कम्प्यूटराइजेशन भइसकेको छ ।
११०. बैंक तथा ऋणीवीचको कारोवारमा कुनै पनि पक्षलाई मर्का पर्न गएमा त्यस्तो मर्काको सुनुवाइको लागि यस बैंकका वरिष्ठ डेप्युटी गर्भनरको संयोजकत्वमा २०६२ वैशाख ११ मा गठित गुनासो सुनुवाई ईकाइ गठन सम्बन्धमा समसामयिक सुधार हुँदै आएको छ । समीक्षा अवधिमा गुनासो व्यवस्थापन समितिमा जम्मा ३५७ वटा उजुरी परेकोमा २८३ वटा उजुरी उपर सुनुवाइ भइसकेको छ भने बाँकी ७४ वटा उजुरीको सम्बन्धमा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थासँग आवश्यक पत्राचार भइरहेको छ । यसरी सो ईकाइको क्रियाकलापबाट बैंक र ऋणीवीचमा उत्पन्न भएका समस्यालाई समाधान गर्न र बैंकिङ्ग एवं वित्तीय क्षेत्रमा देखिएका ऋण असूली र पूर्णसंरचना सम्बन्धी समस्याहरूलाई न्यूनीकरण गर्नमा समेत सघाउ पुग्न गएको छ ।
१११. इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले निक्षेप संकलन कार्यलाई आकर्षक बनाउन उपहार सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा/गराउँदा यस बैंकको स्वीकृत लिनुपर्ने गरिएको छ । तोकिएको पूँजी कोष पुगेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको हकमा मात्र उपहार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्वीकृत दिइनेछ । तर, यस बैंकले तोकिएको पूँजी कोष पुरा नगरेका/नपुगेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले भने कुनै पनि प्रकारको उपहार कार्यक्रम सञ्चालन गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ ।

११२. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कायम गर्नुपर्ने पूँजी कोषको अनुपात वासल दू लागू नभएसम्मका लागि जोखिम भारित सम्पतिको कुल ११ प्रतिशत कायम गरिएको छ । सोमध्ये प्राथमिक पूँजी अनुपात पनि जोखिम भारित सम्पतिको ५.५ प्रतिशत हुने व्यवस्था कायम गरिएको छ ।
११३. आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि एक वर्षका लागि साविकको व्यवस्था र उक्त नयाँ व्यवस्था अनुरूप पूँजी पर्याप्तता संरचनालाई समानान्तररूपमा वाणिज्य बैंकहरूको लागि मात्र लागू गर्ने र आगामी आर्थिक वर्षदेखि नयाँ व्यवस्था अनिवार्य गराउँदै लगिने व्यवस्था गरिएको छ ।
११४. तोकेको पूँजीकोष पर्याप्त नभएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस बैंकको पूर्व स्वीकृति नलिई अन्य कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट कुनै किसिमको ऋण, कर्जा आदि खरिद गरी लिन, डिष्काउण्ट गरी लिन, स्वाप गरी लिन तथा ऋण खरीद/पुनः खरीद/अधिग्रहण गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
११५. गैर बैंकिङ्ग सम्पतिको हकमा कुनै कर्जा असूली नभएमा सुरक्षणमा रहेको धितो बेचबिखन गरी बाँकी साँवा र ब्याज उठाउन सकिने व्यवस्था छ । संस्थाले कर्जा असूल गर्ने सिलसिलामा धितो लिलामी गर्दा लिलाम बिक्री नभएमा आफैले सकार गर्न सक्नेछ । सकार गर्दा धितोको प्रचलित बजार मूल्य वा धितो सकार गर्न अधिल्लो दिन सम्मको सम्पूर्ण लिनु पर्ने रकम मध्ये जुन कम हुन्छ सोही मूल्यमा मूल्यांकन गर्नुपर्नेछ । यदि धितोको बजार मूल्य कर्जाको लिनु पर्ने रकम भन्दा कम भएमा कम भएजति रकम सोही आर्थिक वर्षमा नाफा/नोक्सान हिसावमा खर्च लेखी सोही व्यहोरा लेखा नीतिमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ । तर, यसरी मूल्याङ्कन गर्दा त्यस्तो गैर बैंकिङ्ग सम्पति वापतको रकम सम्पूर्ण रूपमा हिसाव मिलान नभएसम्म लिने रकम मध्येको ब्याज रकमलाई नाफा/नोक्सान हिसावमा आम्दानी जनाउन पाइने छैन र त्यस्तो रकमलाई ब्याज मुलतवी हिसावमा देखाउनु पर्ने गरी परिमार्जन गरिएको छ ।
११६. अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पति शुद्धिकरण गर्ने कार्यलाई नियन्त्रण गरी सर्वसाधारणलाई स्वच्छ आर्थिक कृयाकलाप संचालन गर्न सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले यस बैंकको सक्रियतामा मस्यौदागरी तयार गरिएको सम्पति शुद्धिकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) निवारण विधेयक, २०६४ को मस्यौदा नेपाल सरकार समक्ष पेश गरिएकोमा विधायीकाबाट २०६४ माघ १४ गते मा प्रमाणीकरण भई सोही मितिदेखि ऐनको रूपमा लागू भएको छ । उक्त ऐन लागू भए पश्चात गैर कानूनी तरिकाबाट सम्पति आर्जन गरी सोको शुद्धिकरण गर्ने कार्यमा नियन्त्रण हुन गई कानून बमोजिम स्वच्छ रूपमा आर्थिक कारोवार संचालन हुने अपेक्षा गरिएको छ ।
११७. मुलुकमा संचालित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कारोवारमा हुने ठगी, कित्ते, जालसाँज जस्ता बैंकिङ्ग अपराधहरूको प्रभावबाट समग्र वित्तीय प्रणालीमा पर्न सक्ने नकारात्मक असरलाई न्यूनीकरण गरी स्वस्थ, सुरक्षित र विश्वासिलो बैंकिङ्ग प्रणालीको विकास गर्न यस बैंकको सक्रियतामा मस्यौदा गरी तयार गरिएको “बैंकिङ्ग कसुर तथा सजाय विधेयक, २०६४” को मस्यौदा नेपाल सरकार समक्ष पेश गरिएकोमा विधायीकाबाट २०६४ माघ २ गते पारित भई लागू भएको छ । उक्त ऐन लागू भए पश्चात बैंकिङ्ग क्षेत्रमा हुने ठगी, कित्ते, जालसाँज जस्ता बैंकिङ्ग अपराधजन्य कृयाकलापहरू नियन्त्रण भई स्वच्छ बैंकिङ्ग कारोवार संचालन गर्न सघाउ पुग्नेछ ।

### शाखा विस्तारका सम्बन्धमा

११८. वित्तीय समावेशीकरणको मुद्दालाई केहि हदसम्म सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले यस बैंकले इजाजतप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई शाखा खोल्न सहजता प्रदान गर्न २०६५ वैशाख ३ गते शाखा खोल्ने सम्बन्धी निर्देशनलाई परिमार्जन गरेको छ । शाखा विस्तार गर्न यस बैंकको पूर्व अनुमति लिइरहनु नपर्ने गरी सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको संचालक समितिले यस बैंकले तोकेका सर्तहरूको अधिनमा रही शाखा विस्तार गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

### कालो सूचीका ऋणीहरूको सम्बन्धमा

११९. नेपाल सरकारको २०६४ साउन ८ को निर्णयानुसार रू. ५ करोडभन्दा बढी सावाँ रकम ऋण लिएका कालो सूचीमा उल्लेखित ऋणी तथा ऋणसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई निजहरूको नाममा जारी भएको राहदानी जफत गर्ने र नयाँ जारी गर्न रोक लगाउने व्यवस्था गरिएको छ । त्यस्तै, निजहरूलाई कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता भएका वा हुने कुनै पनि कम्पनीको सञ्चालक हुन रोक लगाउन, ऋण तिर्ने प्रयोजनका लागि बाहेक निजहरूको स्वामित्वमा रहेको कुनै पनि चल/अचल सम्पति रोक्का राख्न, ऋण तिर्ने प्रयोजनका लागि बाहेक निजहरूको स्वामित्वमा रहेको शेयरको खरिद बिक्री रोक्का राख्न निर्देशन दिइएको छ ।
१२०. निजहरूबाट सरकारी सुरक्षणपत्रहरूमा भएको लगानी जफत गरी लिलाम गर्ने र त्यसरी प्राप्त हुन आउने रकम कर्जा चुक्ता गर्ने प्रयोजनका लागि उपयोग गर्न, ऋण तिर्ने प्रयोजनका लागि बाहेक ऋणी र ऋणीसँग

सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई सबै किसिमका निक्षेप (स्वदेशी तथा विदेशी) को भुक्तानीमा रोक लगाउन र ऋणी र ऋणीसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई प्रदान गरिएको लकर सुविधा अनुसार लकरमा राखिएका सबै सम्पत्ति रोक्का राख्न समेत निर्देशन दिइएको छ ।

१२१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सम्बन्धित ऋणीबाट रकम असुल उपर गर्दा त्यस्तो असुल रकम मध्येबाट सर्वप्रथम असुल उपर गर्नुपर्ने व्याज रकम सम्पूर्ण रूपमा असुल उपर भएपछिको अवस्थामा मात्र बाँकी रकम साँवामा आवश्यक हिसाव मिलान गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

#### संस्थापक शेयर सम्बन्धमा

१२२. संस्थापक शेयर बिक्री सम्बन्धमा इजाजतपत्र प्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको हकमा “संस्थापक र संस्थापक समूहको शेयर लिएका व्यक्तिहरूले लिएको शेयर निजहरूको मृत्यु भएमा वा प्रचलित कानून बमोजिम पारिवारिक अंशवण्डा भएमा प्रचलित कानूनको रित पुऱ्याई निजहरूको हकदार वा निजहरूले इच्छाएको व्यक्तिको नाममा नामसारी गरी सो को जानकारी पन्ध्र दिन भित्र यस बैंकलाई दिनु पर्ने र “मृत्यु भई वा प्रचलित कानून बमोजिम पारिवारिक अंश वण्डा भई हक हस्तान्तरण भएको अवस्थामा बाहेक संस्थापकले आफ्नै समूहका संस्थापकलाई शेयर नामसारी वा बिक्री गर्नु पर्ने गरी व्यवस्था गरिएको छ ।
१२३. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आपसमा क्रस होल्डिङ हुने गरी अन्य इजाजतपत्रप्राप्त संस्थामा लगानी गरेको संस्थापक समूहको धितोपत्र विनिमय बजार मार्फत खरीद/बिक्री गर्न सक्ने गरी छुट प्रदान गरिएको छ । नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार मार्फत शेयर खरीद गर्ने व्यक्ति/संस्था भने संस्थापक समूहमा नै कायम रहने छन् ।
१२४. धितोपत्र विनिमय बजार मार्फत खरिद/बिक्री गरिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बिक्री गरेका यस्ता संस्थापक शेयरहरू पुनः धितोपत्र विनिमय बजार मार्फत अर्को व्यक्ति तथा संस्था बीच खरिद बिक्री गर्न पाउने तर यसरी शेयर खरिद गर्ने व्यक्ति/संस्थाहरू सम्बन्धित संस्थापक समूहमै रहने छन् ।
१२५. संस्थापक समूहको शेयर खरीदकर्ता कर्जा सूचना केन्द्र लि. को कालोसूचीमा समावेश नभएको हुनुपर्ने र प्रचलित कानून तथा यस बैंकबाट जारी गरिएका निर्देशन बमोजिम संस्थापक शेयर/संस्थापक समूहको शेयर खरिद गर्न अयोग्य नभएको स्वःघोषणा शेयर खरिद गर्दाको अवस्थामा नै पेश गर्नु पर्ने छ ।
१२६. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस निर्देशन बमोजिम अन्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा आफूले लगानी गरेको संस्थापक शेयर २०६५ असार मसान्त भित्र यस निर्देशन बमोजिम अनिवार्यरूपमा बेचबिखन गरि सक्नु पर्ने छ ।
१२७. बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ९(२) को प्रयोजनको लागि तोकिएका शर्तहरूको अधीनमा रही बैंक तथा वित्तीय संस्थाका संस्थापक शेयरधनीहरूले चाहेमा संस्थापक समूहको शेयर स्वामित्व कम्तिमा ५१ प्रतिशत कायम रहने गरी बाँकी शेयर सर्वसाधारण शेयर सरह नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेड मार्फत कारोवार गर्न सक्ने व्यवस्था कायम गरिएको छ । तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको वित्तीय कारोवार सञ्चालन भएको ५ वर्ष पूरा गरेको हुनुपर्ने र संस्थापक वा संस्थापक समूहको शेयर स्वामित्व कम्तिमा ५१ प्रतिशत कायमै रहनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१२८. ५१ प्रतिशतभन्दा बढी भएको शेयर स्वामित्व धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेड मार्फत खरीद/बिक्री/परिणत गर्ने प्रयोजनको लागि संस्थापकहरूको शेयर लगानीको अनुपातमा समानुपातिक रूपमा (Pro-rata basis) बढी हुने शेयर सर्वसाधारणमा परिणत गरी प्रचलित कानून बमोजिम धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेड मार्फत खरीद/बिक्री गर्न सकिनेछ । वित्तीय कारोवार सञ्चालन भएको ५ वर्ष पूरा गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस व्यवस्था अनुरूप शेयर बिक्री गर्न सर्वसाधारणमा परिणत गर्दा कुनै पनि संस्थापक शेयरधनीले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ अर्थात् २०६५ असारसम्मका लागि यसरी परिणत गर्न पाउने शेयरको ५० प्रतिशतसम्म मात्र बिक्री गर्न सक्नेछन् र तत्पश्चात् एकैपटक सम्पूर्ण वा बाँकीमध्येको हिस्सा बिक्री गर्न सक्ने छन् । तर, कुनै संस्थापक/संस्थापक समूहमा रहेको शेयरधनीले माथि उल्लेख भए अनुसारको शेयरहरू अर्को समूहमा परिणत गर्न नचाहेको भनी स्वःघोषणा विवरण प्राप्त भएको अवस्था रहेछ भने बाँकी रहेका सदस्यहरूले संस्थापक/संस्थापक समूहको शेयर स्वामित्व ५१ प्रतिशतभन्दा कम नहुने गरी त्यस्तो शेयर अनुपात उपयोग गर्न पाउने छन् ।
१२९. यस सम्बन्धमा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिको सिफारिस सहित यस बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त गर्नु पर्नेछ । यसरी स्वीकृति प्राप्त भएपछि आगामी साधारण सभाबाट प्रबन्धपत्र तथा नियमावलीमा आवश्यक संशोधन गरी सोही बमोजिम शेयर संरचना मिलाउनु पर्नेछ । सो बमोजिम प्रबन्धपत्र



तथा नियमावलीमा आवश्यक संशोधन नभएसम्म यसरी खरीद/बिक्री/परिणत हुने शेयरको अंश संस्थापक समूहमा नै रहेको मानिने छ ।

१३०. प्रबन्धपत्र तथा नियमावली संशोधन गर्दा सञ्चालक समितिमा पनि शेयर स्वामित्व अनुरूप प्रतिनिधित्व हुने गरी मिलाउनु पर्नेछ । तर एकपटक सर्वसाधारण शेयरमा परिणत भैसकेको शेयर पुनः संस्थापक वा संस्थापक समूहको शेयरमा परिणत गर्न पाइने छैन ।
१३१. संस्थापक समूहमा रहेको शेयर सर्वसाधारण शेयरमा परिणत गरी बिक्री गर्ने व्यक्ति/संस्था कालोसूचीमा रहेको भएमा निजको शेयर बैंक तथा वित्तीय संस्थाको कर्जा चुक्ता गर्ने प्रयोजनको लागि मात्र बिक्री गर्न पाइने छ । कालोसूचीमा रहे/नरहेको व्यहोरा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नै यकीन गर्नु पर्नेछ ।

### **जलविद्युत सम्बन्धी परियोजनामा लगानी**

१३२. जलविद्युतसँग सम्बन्धी परियोजनाहरूमा लगानी गर्न विद्यमान २५ प्रतिशतको एकल ग्राहक कर्जा सीमालाई वृद्धि गरी कोषमा आधारित कर्जा तथा गैर कोषमा आधारित सुविधा समेत जम्मा प्राथमिक पूँजीको बढीमा ५० प्रतिशतसम्म लगानी गर्न सक्ने गरी सीमा कायम गरिएको छ ।
१३३. जल विद्युत परियोजनामा लगानी गर्दा सम्बन्धित निकायसंग अनिवार्यरूपमा विद्युत खरिद सम्झौता भएको हुनुपर्नेछ । यस्ता परियोजनाको भुक्तानी तालिका तयार गर्दा नगद प्रवाह तथा अन्य प्रमाणको आधारमा पुष्टि हुने गरी गर्नुपर्नेछ ।
१३४. परियोजना विश्लेषण गरी सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले तय गरेको परियोजना निर्माण अथवा त्यस्तो परियोजनाबाट विद्युत उत्पादन हुने समयमध्ये जुन समय अगाडि हुन्छ सोही मितिबाट असुल हुनुपर्ने कर्जाको कुनै किस्ताले भाखा नाघेमा ९० दिन सम्म असल कर्जाको रूपमा १ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्नेछ र ९० दिनभन्दा बढीले भाखा नाघेमा त्यस्तो किस्ता रकमलाई नै खराब वर्गमा वर्गीकरण गरी किस्ताको १०० प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नु पर्नेछ ।
१३५. बैंक तथा वित्तीय संस्थाले परियोजना संचालन गर्न स्थापित पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको शेयरमा लगानी गरेको रकम धितोपत्र विनिमय बजारमा सूचीकृत भईनसकेका यस्ता परियोजनाहरूमा लगानी गरेको रहेछ भने त्यस्तो लगानी गरेको मितिले तीन वर्षभित्र उक्त शेयर तथा डिभेञ्चर सूचीकृत नभएको खण्डमा लगानी भए बराबरको सम्पूर्ण रकम लगानी समायोजन कोष खडा गरी सो कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो कोषमा रहेको रकम उक्त शेयर तथा डिभेञ्चर सूचीकृत नभएसम्म अन्य कुनै पनि प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न पाइने छैन ।

### **मार्जिन कर्जा सम्बन्धमा**

१३६. मार्जिन कर्जाको हकमा सुरक्षण वापत राखिने शेयरको मूल्याङ्कन गर्दा पछिल्लो १८० कार्य दिनको अन्तिम मूल्यको औसत मूल्यको आधारमा बढीमा ५० प्रतिशत वा शेयरको प्रचलित बजार मूल्यको ५० प्रतिशतमध्ये जुन कम हुन्छ सो रकमसम्म मात्र कर्जा दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । एकपटक प्रवाह गरिसकेको यस्तो कर्जालाई सुरक्षणमा रहेको शेयरको पूर्वमूल्याङ्कन गरी सोको आधारमा थप कर्जा सीमा कायम गर्न वा थप कर्जा प्रदान गर्न पाइने छैन । विगतमा ५० प्रतिशतको सीमाभन्दा बढी हुने गरी कर्जा प्रदान गरिएको भएमा २०६५ असार मसान्त वा भुक्तानी अवधि मध्ये जुन अगाडि हुन्छ सोही समयवधिभित्र नियमित गर्नु पर्नेछ ।
१३७. यस बैंकको निर्देशन वमोजिम पूँजीकोषको अनुपात कायम नगरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, नेटवर्थ ऋणात्मक भएका संस्थाहरू, नेपाल धितोपत्र विनिमय बजार लिमिटेडले सूचीकरणबाट हटाएका संस्थाहरू र आर्थिक वर्ष समाप्त भएको एक वर्ष अवधि पुरा हुँदा समेत अन्तिम लेखा परीक्षण नगराएका संस्थाहरूको शेयरको धितोमा मार्जिन कर्जा प्रदान गर्न भने बन्दैज लगाइएको छ । यस्तो कर्जा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आफ्नो कर्जा नीति/निर्देशिकामा स्पष्ट व्यवस्था भएको हुनुपर्ने, अन्य कर्जा प्रदान गरे सरह सम्पूर्ण प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने, यस्तो कर्जा असल कर्जामा रहेको अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा शत प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्नेछ ।
१३८. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस प्रकृतिको कुल कर्जा रकम बढीमा आफ्नो प्राथमिक पूँजी बराबरको रकमसम्म मात्र प्रवाह गर्न सक्नेछ । साथै, यसरी कर्जा प्रदान गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले एउटा सूचीकृत कम्पनीको शेयरको हकमा आफ्नो प्राथमिक पूँजीको बढीमा २५ प्रतिशतमा ननाघ्ने गरी मात्र कर्जा प्रवाह गर्नु पर्नेछ । विगतमा आफ्नो प्राथमिक पूँजी भन्दा बढी कर्जा प्रदान गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले निर्धारित सीमामा नआएसम्म यस्तो प्रकृतिको थप कर्जा प्रवाह गर्न पाउने छैन ।

१३९. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस्तो कर्जा प्रवाह गर्दा शेयरको सक्कल प्रमाणपत्र धितो राखेर मात्र कर्जा प्रदान गर्नु पर्नेछ । यस अघि सक्कल प्रमाणपत्र धितो नराखी शेयर सम्बन्धी अन्य कागजातको आधारमा कर्जा प्रवाह गरिएको भए त्यस्तो कर्जाको लागि २०६४ माघ मसान्तभित्रमा शेयरको सक्कल प्रमाणपत्र लिई सक्नु पर्नेछ ।
१४०. स्वदेशमा स्थापना भई संचालनमा रहेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले जारी गरेको वित्तीय जमानतका आधारमा कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले कर्जा दिन नपाउने व्यवस्था कायम गरिएको छ ।
१४१. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले शुरू शेयर निष्काशन हुँदाको अवस्थामा शेयर खरिदका लागि बुझाइने आवेदनको अर्धकट्टीको सुरक्षणमा कुनै पनि किसिमको कर्जा प्रवाह गर्न नपाइने र यस अघि कर्जा प्रवाह भईसकेको भए त्यस्तो कर्जाको हकमा यो व्यवस्था लागू भएको मितिबाट एक महिना भित्र कर्जा चुक्ता गर्नु पर्ने अन्यथा पर्याप्त धितो लिई पूर्ण सुरक्षित हुने गरी नियमित गरिसक्नु पर्ने र सो अनुसार पूर्ण सुरक्षित गर्न गराउन नसकेको अवस्थामा सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाले शत प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

### अन्य नियमनहरू

१४२. इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूबाट ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा वा यस्तै प्रकृतिका आयात कर्जा प्रदान गर्दा अधिकतम ९० दिनसम्मको अवधिको लागि मात्र प्रवाह गर्न पाउने र मुद्दती रसिद तथा अन्य सुरक्षणपत्रहरूको धितोमा कर्जा प्रवाह गर्दा त्यस्तो सुरक्षणपत्रमा अंकित ब्याजदर भन्दा कम ब्याजदर नहुने गरी कर्जा प्रवाह गर्नु पर्ने गरिएको छ ।
१४३. इजाजतपत्रप्राप्त “ख” वर्गका संस्थाहरूले जग्गा विकास, आवासीय प्रयोजनको लागि जग्गा खरिद तथा घर निर्माण जस्ता परियोजना संचालन गर्ने र त्यस्ता घरजग्गाको बिक्री वितरण तथा व्यवस्थापन गर्ने गराउने सम्बन्धी कार्य गर्दा सम्बन्धित इजाजतपत्रप्राप्त संस्थाले आफ्नो प्राथमिक पूँजीको २५ प्रतिशत भन्दा बढी लगानी गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ ।
१४४. बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ बमोजिम व्यवसायिक विशेषज्ञहरूको सूची कायम गर्ने सन्दर्भमा समीक्षा अवधिमा तोकिए बमोजिमको योग्यता तथा रीत पुगेका थप २४ जना व्यक्तिहरूलाई यस बैंकबाट व्यावसायिक विशेषज्ञको सूचिमा समावेश गरिएको छ ।
१४५. बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना कर्मचारीलाई कर्मचारी विनियमावलीमा उल्लिखित सापटी/सुविधाका अतिरिक्त आफ्नै वा अन्य कुनै बैंक तथा वित्तीय संस्थामा राखिएको मुद्दती रसीद, सुनचाँदी तथा नेपाल सरकार/नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको ऋणपत्र/बचतपत्रको धितोमा कर्जा प्रदान गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१४६. नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार स्व. राजा बीरेन्द्र, रानी ऐश्वर्य र निजहरूका परिवारका नाममा नेपालस्थित कुनै बैंकमा रहेका खाता, लकर सम्बन्धी विवरण उपलब्ध गराउने र खाता भएमा त्यसबाट रकम फिक्कत नपाइने गरी खाता रोक्का राख्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
१४७. संशोधित तथा परिमार्जन गरेको लङ्ग फर्म लेखापरीक्षण २०६४ भदौ ३१ देखि लागू गरिएको छ । उक्त लङ्ग फर्म लेखापरीक्षण प्रतिवेदनलाई यस बैंकको वेभसाइटमा राखिएको छ । सोही वेभसाइटबाट सूचना प्राप्त गरी आफ्नो संस्थाको वाट्य लेखापरीक्षकबाट सो लङ्ग फर्म लेखापरीक्षण प्रतिवेदनकै ढाँचामा तयार गरिएको अन्तिम लेखापरीक्षण प्रतिवेदनलाई सोभै यस बैंकमा आइपुग्ने गरी पठाउने व्यवस्था गरिएको छ ।

### निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण

१४८. वाणिज्य बैंकहरूको सख्यात्मक अभिवृद्धिसँगै बढ्दै गएको जोखिम र विद्यमान सुपरीवेक्षकीय क्षमता बीच तालमेल मिलाउनु पर्ने वस्तुगत यथार्थतालाई मध्यनजर गर्दै बैंकहरूको सुपरीवेक्षण गर्दा जोखिमका क्षेत्रहरूमा जोड दिई जोखिममा आधारित निरीक्षणलाई क्रमिकरूपमा लागू गर्ने नीति रहेको छ । निरीक्षण प्रक्रियालाई अझ प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिँदै समस्याग्रस्त बैंकहरूको लागि छुट्टै अनुगमन समिति बनाई सुक्ष्मरूपमा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।
१४९. सबै वाणिज्य बैंकहरूको हरेक वर्ष स्थलगत निरीक्षण गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने नीति अनुरूप आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को चैत मसान्तसम्ममा १५ वटा वाणिज्य बैंकहरूको निरीक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ भने आर्थिक वर्षको अन्तसम्ममा बाँकी ८ वटा वाणिज्य बैंकहरू सहित जम्मा २३ वटा वाणिज्य बैंकहरूको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण कार्य पूरा गरिने छ । निरीक्षणको क्रममा देखिएका कमी कमजोरीहरू सुधार गर्न निरीक्षणको क्रममा आवश्यक सुधार गराउने तथा निरीक्षण प्रतिवेदन मार्फत सुधारको लागि नियमित रूपमा निर्देशन दिने

गरिएको छ । समीक्षा अवधिमा आवश्यकता हेरी १३ वटा वाणिज्य बैंकहरूको विशेष निरीक्षण समेत सम्पन्न गरिएको छ ।

१५०. यस बैंकको निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको दायरामा रहेका कुल २१२ वित्तीय संस्थाहरूमध्ये २०६३ चैतदेखि २०६४ चैतसम्म २३ विकास बैंक, ४० वित्त कम्पनी, ८ सहकारी र ३ गैरसरकारी संस्थाको समष्टिगत स्थलगत निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ । यसका अतिरिक्त यस अवधिमा १ विकास बैंक र १५ वित्त कम्पनी गरी जम्मा १६ वित्तीय संस्थाको विशेष निरीक्षण सम्पन्न भएको छ । त्यस्तै, १ विकास बैंक र १ वित्त कम्पनी गरी २ वित्तीय संस्थाको अनुगमन निरीक्षण र १५ विकास बैंक र १५ वित्त कम्पनी गरी ३० वित्तीय संस्थाको लक्षित निरीक्षण सम्पन्न गरिएको छ ।
१५१. निर्देशन बमोजिम तोकिएको अनिवार्य नगद मौज्जात कायम नगर्ने तथा विपन्न वर्गमा कर्जा प्रवाह नगर्ने बैंकहरूलाई हर्जाना लगाइएको छ । समीक्षा अवधिको पहिलो त्रयमासमा अनिवार्य अनुपात कायम नगर्ने ३ वटा वाणिज्य बैंकहरूलाई रू. २ लाख र दोस्रो त्रयमास पनि ३ वटा बैंकहरूलाई रू. १ लाख ४७ हजार हर्जाना लगाइएको छ । त्यस्तै, विपन्न वर्ग कर्जा प्रवाह नगर्ने २ वटा वाणिज्य बैंकहरूलाई रू. ६ लाख ६३ हजार हर्जाना लगाइएको छ ।
१५२. कमजोर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कारणले वित्तीय प्रणालीमा आउन सक्ने विकृतिलाई समयमै सम्बोधन गर्ने अभिप्रायले शीघ्र सुधारात्मक कारवाहीको थालनी गर्ने नीति अवलम्बन गरिएको छ । यस बमोजिम सोलाई व्यवस्थित र नियम सम्बद्ध गराउन शीघ्र सुधारात्मक कारवाही सम्बन्धी विनियमावली २०६४, पारित भैसकेको छ । यसबाट कमजोर देखिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई समयमै सुधारात्मक कारवाही गरिनेछ, भने निरन्तररूपमा कमजोर नै रहि सुधार हुन नसक्ने संस्था विघटन लगायतको निकासको बाटो पनि खुला गरिएको छ ।
१५३. यस बैंकबाट विभिन्न समयमा गरिएको स्थलगत तथा गैरस्थलगत निरीक्षणबाट नेपाल विकास बैंक (क) गम्भीर वित्तीय, व्यवस्थापकीय, आन्तरिक नियन्त्रण एवं संस्थागत सुशासकीय समस्याबाट गुञ्जीरहेको, (ख) यस बैंकबाट दिइएका सुधारात्मक निर्देशन पालना गर्न बैंक गम्भीर नदेखिएको, (ग) यस बैंकले दिएका आदेश एवं निर्देशनको पटक पटक अवज्ञा एवं उल्लंघन गरेको, (घ) बैंकको पछिल्लो वित्तीय विवरणका आधारमा समेत पूँजीकोष ऋणात्मकता अझै बढ्न गएको, (ङ) वित्तीय अवस्था सुधनुको सट्टा अझ ह्रासोन्मुख देखिएको परिप्रेक्ष्यमा बैंकलाई यथास्थितिमा संचालन हुन दिँदा सर्वसाधारणको निक्षेप एवम् लगानीकर्ताको हित संरक्षण हुने अवस्था नदेखिएको र यसका लागि तत्काल ठोस सुधारात्मक कदम चाल्नुपर्ने आवश्यक देखिएको हुँदा उक्त बैंकलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ८६ ख बमोजिम अर्को निर्णय नभएसम्म समस्याग्रस्त घोषणा गरिएको छ । सोही ऐनको दफा ८६ ग बमोजिम सुधारात्मक निर्देशनहरू दिई २०६५ असारसम्म पालना गर्न र सो नगरेसम्म उक्त बैंकलाई (क) थप कर्जा, जमानत प्रदान गर्न, (ख) नयाँ शाखा/कार्यालय खोल्न र (ग) स्थिर सम्पति खरिद गर्न प्रतिबन्ध लगाइएको छ ।
१५४. समीक्षा अवधिमा युनाइटेड बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. र अमरावती बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.लाई सीमित बैकिङ्ग कारोवार गर्न दिइएको इजाजत रद्द गरिएको भने कस्मिक बैकिङ्ग मर्चेन्ट एण्ड फाईनान्सलाई निक्षेप तथा कर्जा कारोवारमा सीमा तोकिएको छ ।
१५५. विराटलक्ष्मी विकास बैंक लि., नेपाल विकास बैंक लि. र पशुपति विकास बैंक लि.का संचालक/प्रबन्ध सञ्चालकलाई नगद जरिवाना गरिएको छ भने पब्लिक डेभलपमेन्ट बैंक लि., नेपाल विकास बैंक लि. र गोरखा विकास बैंक लि.लाई अनियमित खर्च असूल उपर गराउन निर्देशन दिइएको छ ।
१५६. निरीक्षण प्रतिवेदनबाट दिइएका निर्देशनहरूको पालना गर्ने तर्फ वित्तीय संस्थाको व्यवस्थापन गम्भिर नभएको हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा ४ बमोजिम लुम्बिनी फाईनान्स एण्ड लिजिंग कम्पनी लि., ईन्टरनेशनल लिजिंग एण्ड फाईनान्स कम्पनी लि., एस डेभलपमेन्ट बैंक लि., प्रिमियर फाईनान्स कम्पनी लि., युनियन फाईनान्स लि., नारायणी औद्योगिक विकास बैंक लि., सिभिल मर्चेन्ट वित्तीय संस्था लि., गैँडाकोट विकास वित्तीय संस्था लि. र सेती वित्तीय संस्था लि.का संचालक समिति तथा कार्यकारी प्रमुखलाई त्यस्तो नगर्न सचेत गराइएको छ ।
१५७. नेपालमा वासल टू कार्यान्वयन गर्ने क्रममा अर्कोर्ड कार्यान्वयन समूह (AIG) ले अध्ययन गरी सिफारिश गरे बमोजिम आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि पूँजी पर्याप्तता सम्बन्धी नयाँ विधि समानान्तररूपमा लागू गरिएको छ भने २०६५ साउनदेखि पूर्णरूपमा लागू गरिनेछ । उक्त प्रस्तावित पूँजी पर्याप्तता सम्बन्धी नयाँ विधिमा कर्जा जोखिमको लागि सिम्प्लीफाइड स्ट्याण्डराइज्ड अप्रोच र संचालन जोखिमको लागि बेसिक इण्डिकेटर अप्रोच

अवलम्बन गरिएको छ । बजार जोखिमको लागि नेट ओपन पोजिसन अप्रोचलाई अवलम्बन गर्ने नीति लिइएको छ ।

### मुद्रा व्यवस्थापन तथा सोसँग सम्बन्धित कार्य विवरण

१५८. नेपाल अधिराज्यभरमा सहज रूपमा नोट आपूर्ति गर्ने जिम्मेवारी वहन गरेको यस बैंकले विगतमा करिब २.५ वर्षसम्मलाई धान्ने हिसावले विभिन्न दरका नोट छपाई गर्दथ्यो । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि ३.२५ वर्षका लागि नोट छपाउने व्यवस्था अनुरूप नोट छपाउने कार्य अगाडि बढाइएको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ को फागुन महिनासम्म रू. ५, १०, २०, ५०, १००, ५०० र १००० दरका विभिन्न परिमाणका नोटहरूको छपाई कार्य भइरहेको छ भने रू. ५०० दरका नयाँ डिजाइनको नोट मुलुकभर चलनचल्तीमा आइसकेको छ । यसरी छपाई हुने नयाँ नोटहरू परम्परागत स्वरूपभन्दा पृथक खालको हुनेछ । दृष्टिविहिनहरूलाई नोट पहिचान गर्ने सजिलो होस् भन्नाका लागि नयाँ डिजाइनमा निष्काशन भएको रू. ५०० दरको नोट र निष्काशन हुने रू. १००० दरको नोटमा दृष्टिविहिनले पनि चिन्न सक्ने गुणहरू समेत राखिएको छ ।
१५९. विगत केही वर्षदेखि साना दरको नोटको सट्टामा सिक्कालाई मात्रै चलन चल्तिमा ल्याउने गरिए अनुरूप रू. २१- र रू. ११- दरको नोटहरूको सट्टा सिक्कालाई चलनचल्तिको लागि निष्कासन गर्ने गरिएको छ । नोटको तुलनामा सिक्काको आयु उल्लेख्य मात्रामा बढी हुने भएको हुँदा दीर्घकालमा यसबाट मुद्रा निष्कासनमा नेपाल राष्ट्र बैंकको लागतमा मितव्ययिता कायम गर्न सकिने देखिन्छ । हाल यस बैंकले चलनचल्तिमा ल्याउने रू. २१- र रू. ११- दरको सिक्काहरू ग्लोबल सिल्ड टेण्डर प्रकृया मार्फत अन्तर्राष्ट्रिय मिन्टमा टकमरी गराई आयात गर्ने गरिएको छ । लागत लाभदायकता र गुणस्तरका दृष्टिले समेत उत्पादित सिक्का भन्दा आयात गरिएको सिक्का उपयुक्त देखिन्छ । यसैबीच २०६३ चैत यता रू. २१- दरको १० करोड थान सिक्का चाइना बैंकनोट छपाई तथा मिन्टिङ्ग कर्पोरेशन, चाइनामा टकमरी गराई २०६४ पुससम्ममा पुरै १० करोड थान दाखिला भई निष्कासन समेत भइसकेको छ । त्यस्तै रू. ११- दरको २० करोड थान सिक्का हाल टकमरी प्रकृत्यामा रहेको र आगामी केही महिना भित्र उक्त सिक्का समेत चलनचल्तिमा ल्याई सक्ने कार्यक्रम रहेको छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको दुर्गम तथा अल्प मौद्रिकृत स्थानहरूमा समेत साना दरका सिक्काहरूको चलनचल्तिमा व्यापकता ल्याई त्यस्ता स्थानहरूलाई समेत थप मौद्रिकृत गर्न बैंक क्रियाशिल रहेको छ ।
१६०. त्यस्तै, राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको महत्वपूर्ण अवसर, ऐतिहासिक वर्षगाठ, धार्मिक सांस्कृतिक धरोहर र महत्वपूर्ण विषयलाई जनस्तरमा पुऱ्याई ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक भौगोलिक पहिचानलाई थप प्रवर्द्धन गर्ने हेतुले स्मारिका सिक्काहरू पनि टकमरी गरी निष्कासन गर्ने गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा २०६४ असोज महिनामा श्री कुमारीको रथयात्राको २५०औं वर्ष पुरा भएको ऐतिहासिक संस्मरण स्वरूप रू. ५०१- दरको क्युप्रोनिकेल र रू. ५००१- दरको चाँदीको स्मारिका सिक्का निष्कासन गर्ने निर्णय भए वमोजिम हालसम्म तोकिएको सीमा संख्याभित्र रही रू. ५०१- दरको १०,००० थान र रू. ५००१- दरको ७,५२० थान स्मारिका सिक्का टकमरी गरी चलनचल्तिमा समेत ल्याई सकिएको छ ।
१६१. २०६३ चैतदेखि २०६४ फागुनसम्ममा नेपाल राष्ट्र बैंक, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, राष्ट्रिय समाचार समिति, राष्ट्रिय बीमा संस्थान, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक आदिको गरी कुल ४४८ थान पदक तथा तक्मा तयार गरी वितरण समेत गरिएको छ ।
१६२. साथै, नेपाल राष्ट्र बैंकबाट चाँदीकोष संचालन गर्न इजाजत प्राप्त तीन वाणिज्य बैंकहरू मार्फत गहना निर्यातकर्ताहरूलाई चाँदी बिक्री वितरण गर्ने गरिएकोमा चाँदीका बारहरू ठूलो तौलमा रहेको हुँदा उक्त बारहरूलाई गलान गरी स-साना बारहरू बनाई बिक्री वितरण गर्नको लागि हाल चाँदी गलान कार्य जारी राखिएको छ । चाँदीका बार करिब २५-३५ के.जी. को तौलमा भएको हुँदा निर्यात व्यवसायीले एकै पटकमा ठूलो मात्रामा लगानी गर्नु पर्ने भएकोले चाँदीकोष मार्फत अपेक्षित परिमाणमा चाँदी बिक्री हुन नसकेकोले आगामी दिनमा १, २ र ५ के.जी. तथा ठूला बारहरू समेत एकै पटक उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिएको छ ।
१६३. नोट स्टक तर्फ २०६३ चैत देखि २०६४ फागुनसम्मको अवधिमा विभिन्न दरको गरी रू. १२ अर्ब ७२ करोड ५६ लाख ९६ हजार ३६५ रकम बराबरको १४ करोड २३ लाख ९९ हजार ९३९ थान नोटहरू निष्काशन गरिएको छ । उक्त नोट निष्काशनको अनुपात हेर्दा खासगरी दशै र तिहारमा बढी नोट खर्च हुने गरेको र सो अवधिमा मात्र करिब ७२ प्रतिशत अर्थात् १० करोड २५ लाख ९९ हजार ९९९ थान नोट खर्च भएको छ । दशै र तिहार महिनामा खास गरी रू. १, २, ५, १०, २० र अन्य नोटमा रू. ५० दरको नोट स्टकमा बढी खर्च हुने गर्दछ ।
१६४. नोट सर्कुलेशन तर्फ २०६३ फागुन मसान्तसम्म विभिन्न दर गरी देशमा रू. ८८ अर्ब ८१ करोड नोट चलनचल्तीमा रहेकोमा २०६३ फागुन मसान्तसम्म थप रू. १४ अर्ब ३ करोड नोट निष्काशन भई कुल नोट

निष्काशन रू. १ खर्ब २ अर्ब ८४ करोड पुगेको छ। दशैं, तथा तिहार तथा वार्षिक हिसाब मिलान हुने महिना असारमा बढी नोट खपत भएको देखिन्छ।

१६५. राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका ४३ वटा शाखा/उपशाखा, नेपाल बैंक लि. का २३ वटा शाखा/उपशाखा र नेपाल राष्ट्र बैंकका ७ वटा कार्यालयहरूमा नोटकोषको स्थापना गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा नेपाल बैंक लि. को हेटौँडा शाखामा थप नोटकोष स्थापना गरिएको छ।
१६६. नेपालमा नयाँ तथा सुकिलो नेपाली नोटहरू प्रचलनमा ल्याउने उद्देश्य बमोजिम सर्वसाधारण तथा वाणिज्य बैंकहरूमा रहेका भुत्रा तथा निष्काशन अयोग्य नोटहरू खिची जलाउने व्यवस्था रहेको छ। यस सिलसिलामा २०६३ फागुन मसान्तसम्म १ खर्ब २० अर्ब १० करोड १३ लाख ९० हजार ३९३ विभिन्न दरका भुत्रा तथा निष्काशन अयोग्य नोटहरू जलान गरिएकोमा ०६३ चैतदेखि २०६४ फागुन मसान्तसम्ममा थप २ अर्ब ५४ करोड १६ लाख २२ हजार नोटहरू जलान भई कुल जलान रकम रू १ खर्ब २२ अर्ब ६४ करोड ३० लाख १२ हजार ३९८ पुगेको छ।
१६७. २०६३ चैतदेखि २०६४ फागुन मसान्तसम्ममा जिल्ला स्थित नेपाल राष्ट्र बैंक, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तथा नेपाल बैंक लि.का नोटकोष रहेका शाखा/उपशाखाहरूमा गरी रू. १३ अर्ब २७ करोड ४४ लाख ५० हजार फण्ड ट्रान्सफर गरिएको छ।

## जनशक्ति, तालिम तथा सहायक सेवा

### जनशक्ति व्यवस्थापन र संगठनात्मक संरचना

१६८. समयानुकूल आधुनिक सीप, ज्ञान र दक्षतायुक्त जनशक्तिलाई बैंक सेवामा प्रवेश गराउने कार्यलाई निरन्तरता दिने क्रममा २०६४ जेठ महिनामा सहायक निर्देशक (वाणिज्य कानून) १ जना, २०६४ आषाढ महिनामा सहायक निर्देशक (चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट) ४ जना तथा २०६४ कात्तिक महिनामा प्रशासन सेवा तर्फ अधिकृत तृतीय तहमा १४ जना गरि जम्मा १९ जना अधिकृत तृतीय स्तरका कर्मचारीहरूलाई खुल्ला प्रतियोगिताबाट बैंक सेवामा प्रवेश गराईएको छ। २०६३ चैतदेखि २०६४ फाल्गुण मसान्तसम्ममा रिक्त पदहरूमध्ये प्रशासन सेवातर्फ २०९ (मुल्यांकन बढुवा १७३ तथा आन्तरिक प्रतियोगिता ३६) र प्राविधिक सेवातर्फ ६१ बढुवाद्वारा पूर्ति गरिएको छ।
१६९. साथै, आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको माध्यमद्वारा पूर्ति गर्न बाँकी रहेको अधिकृत प्रथम २ पद र अधिकृत द्वितीय ६ पदको पूर्तिको लागि लिखित परीक्षा लिने काम सम्पन्न भै सकेको छ भने अधिकृत तृतीय, सहायक श्रेणीका पदहरूको आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा लिने कार्य बाँकी नै रहेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ मा भएको व्यवस्था बमोजिम २०६३ चैतमा ५६ जना र २०६४ पुसमा ५६ जना गरी नगद तर्फ कार्यरत जम्मा ११२ जना प्रधान नगद सहायकहरूलाई प्रशासन सेवा तर्फको प्रधान सहायक पदमा पद मिलान गरिसकिएको छ।
१७०. त्यसैगरी, २०६३ चैत देखि २०६४ फाल्गुण मसान्तसम्म बैंक सेवामा प्रवेश पाएका नव प्रवेशीहरू (१८ जना) तथा राजीनामा (४ जना), अनिवार्य अवकाश (१८ जना), मृत्यु लगायत अन्य कारणहरूबाट बैंक सेवाबाट अलग भएका कर्मचारीहरूको समेत समायोजन गर्दा २०६४ फागुनमा जम्मा १५२८ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेका छन्। त्यसमध्ये अधिकृत स्तरका ५२९ र सहायक स्तरका ९९९ जना कर्मचारीहरू कार्यरत रहेको हुँदा अधिकृत/सहायक स्तरका कर्मचारीहरूको अनुपात १:१.८९ कायम हुन आएको छ।
१७१. सन् २०१० देखि नेपालको वित्तीय बजार सम्पूर्ण विश्वको लागि खुला हुने भएकोले विकसित मुलुकहरूका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले समेत नेपालमा प्रवेश गर्न सक्ने भएकोले त्यसबाट आउन सक्ने चुनौतीहरूको सामना गर्न क्षमतावान जनशक्तिको विकास गर्नु पर्ने आवश्यकता एकातर्फ छुट्टैछ भने अर्को तर्फ सहायक स्तरका कर्मचारीहरू क्रमशः न्यूनिकरण गर्दै जाने र सहयोगी सेवाहरू आउट सोर्सिङ्ग गरी प्रमुख कार्यमा केन्द्रीत हुने बैंकको नीति लगायत नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ मा भएको व्यवस्था अनुसार आगामी ५/६ वर्ष भित्र ठूलो संख्यामा कर्मचारीहरू बैंक सेवाबाट बहिर्गमन हुने जस्ता कारणहरूले गर्दा बैंकलाई भविष्यमा पर्न सक्ने जनशक्ति संकटको सामना गर्न यस वर्ष मानव संशाधन योजना (२०६४-२०७०) को मस्यौदा तयार भई छलफलको क्रममा रहेको छ। यसरी मानव संशाधन योजना तयार गर्दा जनशक्तिको माग प्रक्षेपण, बैंकमा रहेको जनशक्तिको संख्यात्मक र गुणात्मक दुवै पक्षबाट मुल्याङ्कन गरी माग र पूर्तिको विश्लेषण गरिएको छ।
१७२. विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभाग (लगानी), राष्ट्र ऋण व्यवस्थापन विभाग र बैकिङ्ग कार्यालयको स्वीफ्ट (SWIFT) सञ्चालन कार्यको जोखिममा आधारित कार्यसम्पादन लेखापरीक्षण शुरू गरिएको छ। वित्तीय क्षेत्र सुधार परियोजना, पोखरा कार्यालयको समाशोधन गृह सञ्चालन प्रक्रिया, नेपालगञ्ज कार्यालयको फण्ड

ट्रान्सफर व्यवस्थापन र वीरगञ्ज कार्यालयको नगद तथा ढुक्टी व्यवस्थापन सम्बन्धी विशेष कार्य सञ्चालनको लेखापरीक्षण अध्ययन कार्य सम्पन्न भएको छ ।

१७३. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ मा उल्लेखित कर्तव्य तथा उत्तरदायित्वलाई जिम्मेवारीपूर्ण ढंगबाट निर्वाह गरी ऐनमा परिलक्षित उद्देश्य हासिल गर्न तथा सम्पूर्ण गतिविधिहरूलाई कुशल एवं प्रभावकारी ढंगबाट संचालन गरी एक आधुनिक, गतिशिल, विश्वासनीय एवं प्रभावकारी केन्द्रीय बैंकको रूपमा स्थापित गर्न बैंकले “रणनीतिक योजना” तर्जुमा गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको काम कारवाहीहरूलाई वैज्ञानिक, व्यवस्थित, कुशल, प्रभावकारी, पारदर्शी एवं जवाफदेही ढंगबाट सम्पन्न गर्न “नेपाल राष्ट्र बैंकको रणनीतिक योजना (२००६-२०१०)” कार्यान्वयनमा ल्याईसकिएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको उक्त रणनीतिक योजनाले लक्षित गरेको कार्ययोजनाहरूको कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन कार्य प्रारम्भ गरिएको छ ।

### उच्च अध्ययन, तालिम, गोष्ठी, सेमिनार

१७४. समीक्षा अवधिमा नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका केही सेमिनार तथा तालिमहरू सञ्चालन गर्‍यो । मे ९-११, २००७ मा ‘सार्क देशहरूमा विप्रेषणको व्यवस्थापन’ सम्बन्धी सेमिनार आयोजना गरियो भने सेप्टेम्बर ३-१४, २००७ मा तेस्रो सियासन आइएमएफ भुक्तान सन्तुलनसम्बन्धी कोर्स र जनवरी २१-२६, २००८ मा सियासन टोरन्टो लिडरसीप सेमिनार सञ्चालन गरियो ।
१७५. २०६३ चैतदेखि २०६४ फागुन महिनासम्ममा बैंकका विभिन्न तहका २६२ जना कर्मचारीहरूलाई विदेशमा संचालन भएको सेमिनार, गोष्ठी, बैठक, सम्मेलन, अध्ययन भ्रमण तथा तालिमहरूमा सहभागी गराइएको छ । त्यस्तै तीन जना कर्मचारीहरूलाई विदेशमा अध्ययन गर्न अध्ययन विदा तथा एक जना कर्मचारीलाई विदेशमा अध्ययन गर्न अध्ययन काज प्रदान गरिएको छ ।
१७६. त्यसैगरी विभिन्न संस्थाहरूले स्वदेशमा संचालित सेमिनार, गोष्ठी, तालीम आदि कार्यक्रमहरूमा बैंकका २१५ जना कर्मचारीहरूले भाग लिएका छन् भने बैंकर्स प्रशिक्षण केन्द्रले संचालन गरेको विभिन्न तालीमहरूमा ३२५ जना कर्मचारीहरू सहभागी भएका छन् ।
१७७. “जोखिम, जोखिम विश्लेषण र जोखिम अभिलेख (Risk Register)” सम्बन्धी २/२ दिने कार्यशाला/तालिम नेपालगञ्ज तथा पोखरामा र “जोखिम व्यवस्थापन” सम्बन्धी एकदिने गोष्ठी काठमाडौंमा सम्पन्न भएको छ । “वृद्धो मुद्दा मामिलामा प्रमाण जुटाउन सम्बन्धित विभाग/कार्यालयको भूमिका” विषयक गोष्ठी २०६४ असोज २४ गते काठमाडौंमा सम्पन्न भएको छ ।
१७८. बैंकको पुनर्संरचना तथा आधुनिकीकरणको परिप्रेक्ष्यमा समसामयिक विषयहरूमा बैंकले हालसम्म प्राप्त गरेका उपलब्धीहरू, कार्यान्वयन प्रकृत्यामा देखापरेका समस्याहरू र भावी रणनीतिहरूको सम्बन्धमा बैंकका विभागहरू तथा जिल्लास्थित कार्यालयहरूबीच एक आपसमा छलफल गरी राय/सुझावहरू प्राप्त गर्ने उद्देश्यले २०६३ चैत २२ र २३ गते दुई दिने “विभागीय तथा महाशाखा प्रमुख र कार्यालय प्रमुखहरूको व्यवस्थापन गोष्ठी” सम्पन्न भएको छ । यस अन्तरकृत्या कार्यक्रमको प्रमुख अभिप्राय विभागहरू तथा जिल्लास्थित कार्यालयहरू बीच समन्वय ल्याई बैंकको कार्य संचालनमा दक्षता तथा प्रभावकारिता ल्याउने रहेको थियो । सो गोष्ठीबाट बैंकले सम्पन्न गर्ने कार्यहरू र बैंकले प्रदान गर्ने सेवाहरूमा थप प्रभावकारिता ल्याउने उद्देश्यले आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा विभाग तथा कार्यालयहरूले प्राथमिकताका साथ सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यहरूको विवरण समेत तयार गरिएको छ ।
१७९. ४ वटा विकास क्षेत्रमा सरकारी कारोवार सम्बन्धी क्षेत्रीय घुम्ती तालिम सम्पन्न गरिनुका साथै, पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको पोखरा र पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको विराटनगरमा सरकारी कारोवार सम्बन्धी क्षेत्रीय गोष्ठी सम्पन्न गरिएको छ ।
१८०. यस बैंकका निर्देशनहरूको कार्यान्वयन सम्बन्धमा वित्तीय संस्थाहरूमा जागरण ल्याई निर्देशनहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउने उद्देश्यले २०६४ असार २९ र ३० गते अफसाइट सुपरभिजन म्यानुअल सम्बन्धमा दुई दिने कार्यशाला गोष्ठी आयोजना गरिएको थियो । साथै २०६४ पुस १८ गते वित्तीय संस्थाका लेखापरीक्षण समितिका पदाधिकारीहरूसंग अन्तरक्रियात्मक गोष्ठीको आयोजना समेत गरिएको थियो ।
१८१. २०६४ पुस १७ देखि १९ गतेसम्म नेपाल राष्ट्र बैंक पोखरामा यस बैंकमा पठाउनु पर्ने तथ्याङ्क सम्बन्धी तथ्याङ्क कार्यशाला गोष्ठी सम्पन्न भएको थियो । उक्त गोष्ठीमा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूका सो कार्यमा संलग्न २० जना कर्मचारीहरूको सहभागीता रहेको थियो ।
१८२. यसका अतिरिक्त नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय तथ्याङ्क, शोधनान्तर तथ्याङ्क र मूल्य तथ्याङ्कको संकलन र गुणस्तरमा सुधार ल्याउन नियमित रूपमा सरोकारवालालाई समावेश गराई गोष्ठी तथा तालिम संचालन गर्दै आएको छ जुन कुरा समीक्षा अवधिमा पनि निरन्तरता दिइएको छ ।

## उपसंहार

१८३. न्यून आर्थिक वृद्धि, खस्कँदो निर्यात क्षेत्र, मूल्यमा चाप, बढ्दो वित्तीय संस्थाहरूको संख्या व्यवस्थापन र वित्तीय समावेशी मुद्दा नेपाली अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनका प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । यी चुनौतीहरूको सफलतापूर्वक सामना गर्न राष्ट्र बैंक निरन्तर प्रयासरत रहने पुनः दोहर्‍याउन चाहन्छु ।
१८४. नेपाल राष्ट्र बैंकको कार्यमा सघाउ पुर्‍याउने नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरू, निजी क्षेत्रका संघ-संस्थाहरू, प्रवुद्ध वर्ग र दातृ निकायहरूलाई यस अवसरमा धन्यवाद दिन चाहन्छु र भविष्यमा पनि सदाभैँ यहाँहरू सबैको यस बैंकलाई सहयोग मिल्ने विश्वास लिएको छु ।
१८५. लामो समयसम्म यस बैंकमा कार्यरत मेरा सहकर्मीहरूमध्ये यो वर्ष कोहीले अवकाश प्राप्त गरिसक्नु भएको र कोही अवकाशप्राप्त गर्ने क्रममा रहनु भएको छ । यस बैंकका कामकारवाही सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न पुर्‍याउनु भएको सहयोगलाई उच्च मूल्याङ्कन गर्दै वहाँहरूको अवकाश जीवन सुखमय रहोस् भन्ने कामना गर्दछु ।
१८६. अन्त्यमा, यस बैंकको सेवामा २० वर्ष अवधि पुरा गरी आजको यस अवसरमा २० वर्षे सेवा पदक पाउनु हुने समस्त सहकर्मीहरूलाई हार्दिक बधाई दिन चाहन्छु ।

धन्यवाद !

\*\*\*